

Philos. O. 3183

651780

FILOZÓFIAI ÉRTEKEZÉSEK

KIADJA A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG

1.

A LOGIKUM A JOGBAN

IRTA:

MOÓR GYULA

EGYET. NY. R. TANÁR.

NYOMATOTT BUDAPESTEN, A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
350 ÉVES JUBILÁRIS ESZTENDEJÉBEN

1928.

846567

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMLA
KÖNYVTÁRA

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növekedési
1928. 1561

Általánosan ismert az a szoros kapcsolat, amely a jog és az *etikum* között fennáll. A jog és az erkölcs viszonyának a kérdése gyakran vizsgált kedvenc tárgya a jogból-cseleti kutatásnak.

Ezzel szemben a jognak és a *logikumnak* a viszonyát csak elvétve szokták — s ekkor is többnyire inkább csak futólagosan, mint kimerítően — vizsgálat tárgyává tenni.

Pedig alig lehet kétséges, hogy a logikum a jogban igen fontos szerepet játszik, s a szakirodalomban nem egy helyen találkozunk is ennek a hangsúlyozott kiemelésével. *Lask* véleménye szerint például: „nincsen az emberi kultúrának még egy olyan megnyilatkozása — magától a tudománytól eltekintve —, amely mint *fogalomalkotó tényező* a joghoz még csak távolról is hozzámérhető volna”.¹ *Trendelenburg* híres mondása szerint pedig: „sehol sem válik a logika annyira gyakorlattá, annyira érezhetővé, mint a jogban; a kereskedő a perben vagyonát veszti, a fogház ajtaja becsukódik a törvénysértő mögött és a nyaktiló lezuhan a gyilkos nyakára — a *definíció* és a *terminus medius* erejénél fogva”.² Ismeretes továbbá az is, hogy már a középkorban a római jognak bámulatos éleselméjűséggel kidolgozott rendszerét a megtestesült logikumnak, „*ratio scripta*”-nak tekintették. S végül a mindennapi élet közfelfogása sem ok nélkül van meggyőződve arról, hogy a jó jogászai munkához elsősorban éles logika szükséges.

Ezek az idézetek mind azt bizonyítják, hogy a jog nemcsak az etikummal, de a logikummal is szoros kapcsolatban van, ami elegendőképen indokolja, hogy a logikumnak a jog világában játszott szerepét vizsgáljuk.

Hogy azonban ez a vizsgálódásunk eredményes legyen, ahhoz nézetem szerint mindenekelőtt az szükséges, hogy különbséget tegyünk a *jog*, a *jogalkalmazás* és a *jog-*

¹ Dr. Emil *Lask*: Rechtsphilosophie. (Sonderdruck aus der Festschrift f. K. Fischer: Die Philosophie im Beginn des XX. Jahrhunderts.) Heidelberg, 1905. 35. l.

² Adolf *Trendelenburg*: Naturrecht auf dem Grunde der Ethik. II. Aufl. Leipzig, 1868. 178. l.

tudomány között és külön-külön vizsgáljuk meg a logikum szerepét 1. a jogban, 2. a jogalkalmazásban és 3. a jogtudományban.³

I. A logikum a jogrendszerben.

1. Ha ezekután először is azt a kérdést akarjuk vizsgálni, hogy mennyiben érvényesül a logikum a jogban, célszerű lesz a jog mivoltának a rövid meghatározásából kiindulnunk.

Amint az emberi kultúra körébe tartozó jelenségek általában nem pusztá valóságok és nem is élettelen értékeszmék csupán, hanem a valóságnak és az értéknek szoros összefonódásai: értelemmel bíró értékes valóságok és megvalósult életetmozgató értékeszmék, akként a jog is ilyen kétarcú — a valóságok világába és az értékek világába egyaránt benyúló — jelenség. Amint azt más helyen részletesen kifejtettem,⁴ a jog egyrészt a pusztán ideális léttel bíró normáknak, szabályoknak nagy rendszerét, másrészt az ezen normákhoz fűződő emberi cselekvéseknek nagy rendszerét jelenti. Ez a kétféle alkotóelem az élő jog fogalmához egyaránt szükséges. Napjaink egyik legjelentősebb jogfilozófiai irányának, a Kelsen-féle normatív vagy tiszta jogtan felfogásának éppen az a nagy hibája, hogy nem lát a jogban egyebet, mint merő idealitást, pusztá normát.⁵ A század elején uralkodott szociológiai felfogások hibája ezzel szemben viszont az volt, hogy a jogot emberi cselekvések tömegjelenségének, pusztá fak-

³ Lask szerint a jog logikája és a jogtudomány logikája között többnyire még terminológiaiilag sem szoktak különbséget tenni. Ennek okát ő abban találja, hogy egyrészt maga a jog már olyan technikailag tökéletes fogalmakat alkot, hogy ez sokszor legfeljebb csak fokozatilag különbözik a tudományos fogalomalkotástól, másrészt pedig hogy igen sokszor a jogtudomány eredményei maguk is tételes joggá válnak. (I. m. 35. l.) Bármennyire igaza legyen is ebben Lasknak, véleményem szerint mégis igen fontos — amint az alább ki fog tűnni — a logikum szerepének a vizsgálatánál nemcsak a jog és a jogtudomány, hanem azonkívül még a jogalkalmazás között is éles különbséget tenni.

⁴ L. „Macht, Recht, Moral. Ein Beitrag zur Bestimmung des Rechtsbegriffes.“ (Acta Litterarum ac Scientiarum R. Univ. Hung. Fr. J. Sectio Juridico-Politica. Tom. I. Fasc. 1.) Szeged, 1922, valamint „Bevezetés a jogfilozófiába“. (Filozófiai Könyvtár III. k.) Budapest, 1923. 158—203. ll. c. munkáimat.

⁵ Kelsen nézeteinek rövid összefoglalása megtalálható a tölem magyarra fordított „Az államelmélet alapvonalai“ című munkájában. (Szegedi Tudományos Könyvtár III. kötet. Szeged, 1927.)

tumnak tekintették.⁶ Az élő jog azonban nem pusztán normarendszer; a római jog normarendszere szinte teljesen reánk maradt, de a római jog ma mégsem élő jog többé, mert ma már hiányzik mellőle az emberi cselekvéseknek az a nagy rendszere, amely egykor e normáknak a való életben való érvényesülését jelentette. De a jog nem is csupán az emberi cselekvések tömegét jelenti, nem pusztán faktum, mert hiszen azokat az emberi cselekvéseket, amelyekben a jog megvalósul, nem is lehetne kiválasztani az emberi cselekvések óriási tömkelegéből a jogi normarendszerre való vonatkoztatás nélkül. Leszögezhetjük tehát, hogy az élő tételes jog fogalmához két alkotóelem szükséges: a szabályok normarendszere és az emberi cselekvéseknek ehhez fűződő rendje.

Kétségtelen azonban, hogy akkor, amidőn a logikumnak a jogban való érvényesülését vizsgáljuk, csupán az első alkotóelemre, a jogi normarendszerre kell figyelemmel lennünk. Hogy mennyiben érvényesül a logikum a másik alkotóelemben, az emberi cselekvéseknek a jog megvalósulását jelentő körében, ez a kérdés ahhoz a metafizikai kérdéshez vezetne, hogy mennyiben azonosítható a valóság a logikummal, a ténylegesség az értékkel. A hegeli panlogizmus ellen vagy mellette lándzsát törni azonban ehelyütt nem lehet feladatunk. A jog megvalósulását jelentő emberi cselekedetek köréből azokat, amelyek a jog alkalmazására irányuló tudatos tevékenység eredményei, különben is vizsgálni fogjuk akkor, amidőn a logikumnak a jogalkalmazásban játszott szerepéről lesz szó.

2. Amidőn tehát a logikumnak a jogban való érvényesülését vizsgáljuk, csupán azt kell szemünk előtt tartani, hogy a jog mint „*norma agendi*” pusztán eszmei léttel bíró előírásoknak, szabályoknak, normáknak a rendszere. Ez azt jelenti, hogy minden jogrendszer a *gondolatoknak egy rendszere*. Nyilvánvaló ebből már, hogy a logikumnak a jog terén igen fontos szerep jutott. Mert ha a jogszabályok rendszere gondolatoknak a rendszere, akkor minden jogszabálynak *logikai tartalma* van. A jogszabálynak ez a logikai tartalma grammatikai formákban vagy tényekben (ú. n. „konkludens faktumokban”) nyerhet kifejezést. Ez a különbség az írott jog és a szokásjog között.⁷

⁶ Ennek a felfogásnak legjellegzetesebb képviselője Kornfeld Ignác: „*Soziale Machtverhältnisse*. Grundzüge einer allgemeinen Lehre vom positiven Rechte auf soziologischer Grundlage.” (Wien, 1911.) című munkája.

⁷ Bővebben l. „Bevezetés a jogfilozófiába” c. munkám 223. s. köv. ll.

E különbség azonban nem lényegbevágó; a fontos az, hogy mind az írott jogszabálynak, mind a szokásjogi szabálynak gondolati tartalma, logikai értelme van.

A jogszabálynak ez a logikai tartalma legáltalánosabban akként jellemezhető, hogy minden jogszabály valamely meghatározott esetre szóló követelményt fejez ki, vagyis azt írja elő, hogy egy bizonyos esemény bekövetkezése, az ú. n. „*tényálladék*“ megvalósulása esetén: valami történjék. A tényálladék megvalósulása tehát az a *feltétel*, amelyhez a jog parancsa fűződik. A lehető legegyszerűbb formában a jogszabály logikai struktúrája a következő: *ha van A, legyen B*. Ami azt jelenti, hogy a jogszabályok gondolati tartalma a *feltételes, hipotetikus ítélet* logikai formájában jelenik meg. Meg kell jegyezni, hogy az *ítélet* szót itt a logikai ítélet, a logikai tétel értelmében, még pedig annak abban a tágabb értelmében használtam, amely szerint nemcsak a konstatáló tételek, hanem a normatív követelményt kifejező tételek is ítéleteknek nevezhetők.⁸

Az elmondottak megvilágítására legyen szabad három egyszerű példát felhoznom. Magánjogi szabály, hogy *ha* az adós nem fizet, vagyona végrehajtás vezetendő. A kölesönügylet létrejöttének a ténye, valamint a nemfizetés ténye az a *feltétel*, az a tényálladék, amelyhez a jognak végrehajtást elrendelő parancsa fűződik. Természetesen mind a feltételeit tevő tényálladék megvalósulásának a megállapítása, mind a feltételes jogi parancs végrehajtása részleteiben szigorúan meghatározott eljárás rendjén történik. Egy másik példa: büntetőjogi szabály, hogy *ha* valaki idegen ingó dolgot másnak birtokából vagy birlalatából annak beleegyezése nélkül, azon célból vett el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, ezért a lopás bűncselekményére meghatározott szabadságvesztés büntetéssel sújtassék. A lopás elkövetésének a ténye az a *feltétel*, amelyhez a jog a meghatározott szabadságvesztésbüntetést mint megvalósítandó jogkövetkezményt hozzáfűzi. Az egyszerűség szempontjából elhanyagolható — és különben is már a jogalkalmazás problémájának a körébe tartozó — részlet itt is az, hogy mind a feltételt tevő lopási tényálladék fennforgásának a megállapítása, mind a feltételes jogkövetkezmény megvalósítása szigorúan meg-

⁸ A szóhasználat ingadozó. V. ö. Somló: „Juristische Grundlehre.“ Leipzig, 1917. 180. l. 1. j.; továbbá Pauler Akos: „Logika.“ Budapest, 1925. 82. l.: „A tétel tárgyról nemcsak *megléte*t és *változást* mondhat ki, hanem annak *értékére* is vonatkozhat. Így jó létre az *értéktétel*...”

határozott eljárás rendjén történik. A harmadik példát végül legyen szabad nem az anyagi, hanem az ú. n. alaki jog köréből választani: *ha* a nemfizető adós Szegeden lakik vagy a lopást Szeged város területén követték el, úgy a megfelelő polgári vagy büntető hatáskörrel bíró szegedi bíróság köteles eljárni. Az a tény, hogy az alperes Szegeden lakik, vagy hogy a deliktumot itt követték el, az a *feltétel*, amelyhez a jognak a bírói illetékességet elrendelő parancsa fűződik. A felhozott példák is igazolják tehát, hogy a jogszabály logikai struktúrája a *hipotetikus ítélet*, amelynek sematikus váza: *ha* van *A*, legyen *B*.

Annak a megállapítása, hogy a jogszabály hipotetikus ítélet — ha itt-ott ellentmondással találkozik is —, mégis eléggé általános. A filozófusok köréből nem kisebb ember, mint *Rickert* állapítja meg, hogy „az egyes jogszabályok mindig egy-egy hipotetikus ítéletet tartalmaznak, még akkor is, ha nem ennek az alakjában jelennének meg”.⁹ A jogi elmélet képviselői közül pedig ugyanezt állapítja meg *Stammler*, aki a jogszabály mintaszerű alakja gyanánt állítja oda a tizenkéttáblás törvény parancsát: „Si pater filium ter venum dabit filius a patre liber esto.”¹⁰ Különös hangsúllyal emeli ki, hogy a jogszabály hipotetikus ítélet, *Kelsen* is, aki ezt a megállapítást „Hauptprobleme der Staatsrechtslehre“ c. munkájának egyik vezérlő gondolatává tette, igyekezvén azt a magasajátos felfogásának az érdekében magyarázni és felhasználni.¹¹ De hipotetikus ítéletnek tekintik a jogszabályt *Ihering*,¹² *Rümelin*,¹³ *Bierling*,¹⁴ *Zitelmann*,¹⁵ *Brütt*¹⁶ és mások is. Nem ellenkezik végül ez a felfogás — úgy,

⁹ Dr. Heinrich *Rickert*: „Zur Lehre von der Definition.“ I. kiadás (Freiburg i. B., 1888.) 30. l.; II. kiadás (Tübingen, 1915.) 39. l.

¹⁰ Rudolf *Stammler*: „Theorie der Rechtswissenschaft.“ Halle, 1911. 311. l.

¹¹ Dr. Hans *Kelsen*: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre. (Tübingen, 1911.) II. Buch. 2. Abt. „Die logische Form des Rechtssatzes.“ (189. s. köv. II.), különösen 228. és 268. l. Megjegyzendő, hogy *Kelsen* nem a jogalkotás, hanem a *jogtudomány* eredményének tekinti a jogszabályokat. Erről alább (I. 7.) bővebben lesz még szó.

¹² Rudolf von *Ihering*: „Geist des römischen Rechts.“ I. kötet, 3. kiadás. 1873. 52. l.

¹³ Dr. Gustav *Rümelin*: „Juristische Begriffsbildung.“ Leipzig, 1878. 9. l.

¹⁴ Ernst Rudolf *Bierling*: „Juristische Prinzipienlehre.“ Bd. I. Freiburg i. B., 1894. 77. l.

¹⁵ Ernst *Zitelmann*: „Irrtum und Rechtsgeschäft.“ Leipzig, 1879. 201. l.; „Gewohnheitsrecht und Irrtum.“ Archiv f. zivil. Praxis 66. köt. 1882. 449. l.

¹⁶ *Brütt*: „Die Kunst der Rechtsanwendung.“ Berlin, 1927. 32. l.

ahogy azt fent kifejtteni próbáltam — kiváló magyar jogfilozófusunknak, *Somló Bódog*nak a felfogásával sem.¹⁷

Azok közül viszont, akik tagadják, hogy a jogszabály hipotetikus ítélet volna, csupán *Bindert*¹⁸ és *Salomont*,¹⁹ valamint *Eltzbachert*²⁰ akarom felemlíteni; az előbbi kettő nem tekinti a jogszabályt logikai ítéletnek azért, mert nézetük szerint csupán a konstatáló tételek logikai ítéletek; *Eltzbacher* pedig azért, mert nyilvánvalóan összezavarja a grammatikai mondattal a logikai ítéletet.

3. Annak a belátása, hogy az egyes jogszabályok hipotetikus ítéletek, eléggé megvilágította már azt a fontos szerepet, amelyet a logikum a jog területén játszik. Még fokozottabb mértékben fogjuk azonban átérezni, hogy milyen nagy mértékben érvényesül a logikum a jogban, ha meggondoljuk azt, hogy a jogrendszer nem összefüggés nélküli konglomeratuma ezeknek a hipotetikus ítéletekként jelentkező jogszabályoknak, hanem hogy ezek: az egységes és összefüggő jogrendszer harmónikus egészévé egyesülnek. Az egyes jogszabály: hipotetikus ítélet, a jog egésze: *rendszer*.

A *rendszer*, mint az ítéletek egy sokaságának logikusan összefüggő egésze, a logikának egyik alapvető fogalma. S hogy a jogrendszer hipotetikus ítéleteinek a sokasága ilyen logikusan összefüggő egészet alkot, az nem igen szorul bizonyításra.

Kétségbevonták ugyan, hogy a jog egészévé összeilleszkedő jogszabályok egysége logikai értelemben vett rendszer volna. *Salomon* szerint a jogszabályoknak ezt az egységét nem a jogszabályok belső tartalmának a *logikus összefüggése*, hanem a jogalkotó *külső akarata* hozza

¹⁷ V. ö. *Somló*: „Juristische Grundlehre“ 179. s. köv. ll.

¹⁸ Dr. Julius *Binder*: Rechtsbegriff und Rechtsidee. Leipzig, 1915. 125. l., 259. l.

¹⁹ Dr. Max *Salomon*: Das Problem der Rechtsbegriffe. Heidelberg, 1907. 83. l.

²⁰ Dr. Paul *Eltzbacher*: Über Rechtsbegriffe. Berlin, 1900. 19. l. Hogy a jogi normák nem ítéletek, annak bizonyítására felhossa *Eltzbacher* a szokásjogot, amely szerinte nem tételek formájában jelenik meg, valamint azt, hogy ugyanaz a jogszabálytartalom különböző ítéletek (helyesebben: „mondatok“) formájában formulázható meg. Nyilvánvaló ebből, hogy nem a jogszabály logikai értelmét, hanem csak ennek külső kifejezőmódját tartja szem előtt. Nem veszi tekintetbe azt sem, hogy valamely logikai ítélet nemcsak grammatikai formákban, hanem konkludens faktumokban is kifejezést nyerhet. A szokásjogi szabály pedig nem a konkludens faktumokkal azonos, hanem azzal az *értelemmel*, amely e faktumokból kikövetkeztethető.

létre. Szerinte csupán a jogalkotó többé-kevésbbé önkényes akaratától függ, hogy milyen szabályokat illeszt bele a jognak ekként csupán külsőleges egységébe, s előfordulhat az is, hogy egymásnak logikailag tökéletesen ellentmondó jogszabályokat rendel egymás mellé.²¹ Nézetem szerint Salomonnak ebben nincsen igaza. Felfogásának a mélyén az a rabulisztikus okoskodás rejlik, hogy mivel csak az lehet jog, amit a jogalkotó jognak nyilvánít, azért amit a jogalkotó annak deklarál, az jog is, s így a jogalkotó tetszésétől, akaratától függ, hogy mit illeszt be a jog úgynevezett egységébe. Ezzel szemben kétségtelen, hogy ha a jogalkotótól függ is az, hogy mit tesz joggá, másrészt a jogalkotó függ tevékenységének azoktól az ő akaratától független határaitól, s így elsősorban annak logikai határaitól is, amelyek eldöntik, hogy teheti-e egyáltalában valamely akaratelhatározását joggá. Azt mondhatnám tehát, hogy nem a jogalkotó akaratát alkotja meg a jogrendszer egységét, hanem hogy épp ellenkezőleg *a jogrendszer logikai egységének a szempontja határozza meg, hogy mit tehet a jogalkotó joggá*. Mert hiszen valóban a jogalkotó csupán olyan szabályoknak az összességét teheti érvényes joggá, amelyek egy jogrendszer logikai egységébe foglalhatók össze. Legyen szabad ezt bővebben megmagyaráznom.

A jog hipotetikus ítéleteinek az érvénye nem tartalmuk önmagában evidens voltán, vagy más logikailag evidens tartalmakból való dedukálhatóságukon nyugszik, mint valamely logikai vagy matematikai tétel érvényessége, vagy amint azt a régi természetjogászok a maguk észjogáról — amelyet állítólag a tiszta észből dedukáltak — hitték. A jogszabályok érvényessége valóban a jogalkotó akaratára vezethető vissza, vagyis azokra a történelmi és társadalmi erőkre, amelyeket röviden a jogalkotó metaforikus elnevezése alatt foglalunk össze. Ez természetes is, meri hiszen — amint azt fentebb (I. 2.) megjegyeztem — a jog hipotetikus ítéletei *normatív* ítéletek, követelményt, normatív előírást fejeznek ki, sematikus vázuk: ha van *A*, *legyen B*; nem meglepő tehát, ha végső sorban valamely normativumra, valamely normaforrásra, metaforikus akaratra vezethetők vissza. Kétségtelen

²¹ Dr. Max Salomon: Das Problem der Rechtsbegriffe. Heidelberg, 1907. 84. l.: „Die Einheit dieser Willensentscheide liegt nicht in ihnen selbst begründet; ein Wille bindet sie aneinander.“ 85. l.: „... dass die Rechtssätze sich direkt widersprechen... diese Möglichkeit (ist) nicht an und für sich ausgeschlossen...“ Továbbá u. o. 86., 93. l.

ennek folytán az is, hogy a jog hipotetikus ítéleteinek a rendszere nem olyan logikai rendszer, amelynek egyes tagjai egymásból folynának, amely mint az euclidesi geometria rendszere, egynéhány axiómából logikusan kifejtethető volna anélkül, hogy valamely külső normaforrásra szükség volna. Kétségtelen azonban az is, hogy a jog hipotetikus ítéleteinek gondolati tartalma, logikai értelme van és hogy ennekfolytán csakis olyan tartalmak tehetők joggá, amelyek logikailag összeegyeztethetők, amelyek egymással megférnek. A normaforrásként jelentkező jogalkotó hatalmának szigorú logikai határai vannak. Valamit és annak az ellenkezőjét a jogalkotó sem teheti egy időben ugyanazon a helyen joggá. Elképzelhetetlen volna például egy olyan új jogszabály, amely kimondaná, hogy: „annak a régi jogszabálynak a fenntartásával, hogy a lopás büntetendő, ezentúl a lopás nem büntetendő”. Kétségtelen ez már csak azért is, mert — amint arra fentebb (I. 1.) utaltam — a jognak az emberi cselekvések valóságában érvényesülnie kell, vagyis végrehajtást kell találnia, az ellentmondás azonban nem hajtható végre. A jog az emberek lelkén, az emberek gondolkodásán keresztül érvényesül, az emberi gondolkodás pedig sajátos szerkezeténél fogva csupán az ellentmondás nélkülinek tudja magát alávetni. A jogalkotás logikai határai tehát jórészt már magából az emberi gondolkodás logikus szerkezetéből folynak.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a jogrendszer egysége logikus egységet, logikai értelemben vett rendszert jelent. Egyik folyománya ennek, hogy a jogban — amint arról éppen az imént volt szó — nem lehetnek ellentmondások. Ellentmondások — *Somló Bódog* szerint²² — csupán a kifejezés módban, a jog szövegében lehetnek, de nem magában a jogban. Ha a jogalkotó akarata egy régibb szabályiyyal ellenkező szabályt illeszt bele a jogrendszer egységébe, ez azt jelenti, hogy azt a régebbi szabályt onnan *kirekesztette*. A „*lex posterior derogat priori*” elve nem tételes jogszabály, amelyet a jogalkotó megváltoztathatna vagy figyelmen kívül hagyhatna, hanem a jogalkotásnak olyan logikai korlátja, amelynek a tagadása a jogalkotó tevékenység megszüntetését, a jogalkotó részéről tehát saját magának a negációját jelentené. Nem ellentmondás a jogban az sem, ha a jogalkotó anélkül, hogy valamely jogszabályt megszüntetne, neki ellentmondóan rendelke-

²² Juristische Grundlehre 382. 1.

zik bizonyos irányban; ez csupán az előbbi jogszabály érvényességének abban a bizonyos irányban való *korlátozását, módosítását* jelenti. Elképzelhető például, hogy egy magánjogilag nem túlságosan iskolázott büntetőjogi törvényhozó a tulajdon intézményének büntetőjogi védelmét szabályozva, a tulajdon fogalmát másként határozza meg, mint a magánjog. Ebben az esetben sincsen azonban ellentmondás a jogban, csupán a tulajdonnak lesz egy a magánjogtól különböző büntetőjogi fogalma is, ami azt jelenti, hogy a büntetőjog nem ugyanannak a tényálladéknak adja meg a büntetőjogi védelmet, amelyhez a magánjog a tulajdonjogi jogkövetkezményeket fűzi. Ennek az eltérő elbánásnak esetleg meglehet a maga alapos oka. Semmiesetre sem szerencsés azonban és tulajdonképpen ellentmondás a törvény *szövegében* ugyanazon szóval két különböző jogi fogalmat jelölni meg. A példaképen felhozott esetben ugyanis a tulajdon szónak egy magánjogi és egy büntetőjogi értelme lesz. Ha most már a büntetőjogi tulajdon-fogalom szűkebben van meghatározva, mint a magánjogi, ez azt jelenti, hogy a büntetőjog valamit, amit a magánjog tulajdonnak tekint, nem tekint annak; ha pedig a büntetőjogi fogalom a tágabb, ez azt jelenti, hogy a büntetőjog valamit, ami a magánjog szerint nem tulajdon, mégis annak tekint s azzal azonos elbánásban részesít. Teljesen hasonló a helyzet tehát az úgynevezett *jogi fikciók* esetéhez, amelyekről alább még lesz szó. (I. 5.) A jogi *fikciók* tulajdonképpen olyan szóval jelölnek meg valamit, amely szóval a közbeszéd vagy maga a jog is egyébként valamely egészen más fogalmat szokott megjelölni. A jogi fikciókról is elmondhatjuk tehát, hogy azok szövegbeli ellentmondások, a kifejezésmód eltérései csupán.

Az előbb elmondottakból — hogy t. i. a jogrendszer egyes jogszabályai egymásnak ellent nem mondhatnak, s hogy részleges ellentmondásuk esetén egyik a másik érvényességét korlátozhatja, értelmét módosíthatja — következik, hogy minden jogszabály értelme tulajdonképpen csupán a jogrendszer egészével való összefüggésében állapítható meg. „Minden jogszabály — mondja *Schmidt* — csupán korlátlan számú más normával való szükségszerű összefüggésében érvényes és kötelező, amelyek közelebbiől meghatározzák, módosítják, avagy közelebbi vagy távolabbi vonatkozásban kiegészítik.”²³ Ez a jogtudományban különben általánosan elismert megállapítás azt jelenti,

²³ Richard *Schmidt*: Allgemeine Staatslehre. I. köt. Leipzig, 1901. 170—171. l. l. j.

hogy a jogrendszer valamennyi normája igen szoros logikai kapcsolatban áll egymással; újabb bizonyítéka és egyúttal konzekvenciája ez annak, hogy a jogrendszer egysége logikai egységet, logikai értelemben vett rendszert jelent. *A hipotetikus ítéletek gyanánt jelentkező egyes jogszabályok olyan logikai homogeneitást mutatnak, amely lehetővé teszi, hogy gondolati tartalmuknak hasonlóságai és különbségei szerint logikusan tagolódó egységes rendszerbe foglaljuk őket.*

Különösen szembeötlő ez összefüggő nagyobb jogalkotások, úgynevezett kódexek létrejövetelénél, hol minden egyes paragrafus szigorúan beleilleszkedő része a logikus szempontok szerint tagolt nagy kodifikációs műnek. De az esetenként szétszórtnak keletkező jogszabályok éppen ilyen szigorúan kapcsolódnak bele értelmük szerint a rokонтartalmú jogszabályok körébe s ezeken át a jogrendszer egészébe; a különbség csak az, hogy az érdeklődő nem találja meg őket a törvénykönyvben egyhelyen készen összegyűjtve és csoportosítva.

Azok a tényálladékok, amelyekhez mint feltételekhez fűzik hozzá a hipotetikus ítéletekként jelentkező jogszabályok a jogkövetkezmény megvalósítását elrendelő feltételes parancsukat, egymással sok közös és sok rokon vonást mutathatnak, amelyek érintkezésbe és összefüggésbe hozhatják őket egymással. Ezeket a közös tényálladási alkatelemek sokszor maga a jog kiemeli és önálló tényálladékként szabályozza, hogy azután közvetlenül hozzája kapcsolhasson egy sereg csupán részletekben eltérő tényálladékot. Például szolgálhat erre a lopás és a különböző minősített lopási esetek tényálladéka. De nemcsak a feltételt alkotó tényálladékok, hanem a feltételes jogkövetkezmények is tartalmi rokonságban és ekként szoros logikai kapcsolatban lehetnek egymással. Sőt azt mondhatjuk, hogy ezek az elrendelt jogkövetkezmények aránylag sokkal kisebb változatosságot és így sokkal több hasonlóságot mutatnak, mint a feltételt alkotó tényálladékok. Mert hiszen a jog a maga szabályaival tulajdonképpen az embereknek egy meghatározott magatartását akarja előidézni, s ezt végső sorban a kényszer jogkövetkezményének feltételes kilátásbahelyezésével igyekszik elérni. A jog által elrendelt jogkövetkezmények tehát végső sorban mind a jog „ultima ratio“-jának, a kényszeralkalmazásnak a jogkövetkezményéhez vezetnek.²³

²³ L. Bevezetés a jogfilozófiába c. munkám 178—186., 188—189. ll. *Kelsen* szerint is a jog kényszeralkalmazást ír elő, amelynek két típusa

Amint azt mindjárt a kiindulásnál kifejtettem, a jog nemcsak normarendszer, hanem ezen normák megvalósulását jelentő emberi cselekvések rendszere is. Jellemző vonása ennekfolytán a jognak, hogy nagy gonddal és erővel igyekszik előírásainak megvalósulását sokszor erőszakosan is biztosítani. Gondol arra, hogy azt a jogkövetkezményt, amelynek megvalósítását elrendelte, esetleg nem valósítják meg, és ezért erre az esetre egy további jogkövetkezményt helyez kilátásba; ezen utóbbi meg nem valósításának az esetére pedig egy még továbbit és így tovább. Minden igazi jogszabálynak szankciója van, s ennek a szankciónak a megvalósulását egy újabb jogszabály előírásával igyekszik a jog biztosítani; minthogy pedig ez az újabb jogszabály is megsérthető, ennek a szankcióját ismét egy további jogszabály biztosítja és így tovább. Ekként szinte végtelen sorban állanak a jogszabályok egymás mögött, hogy egymást biztosítsák. Az úgynevezett alaki vagy eljárási jogok például nem szolgálnak egyebet, mint azt, hogy az úgynevezett anyagi jogok érvényesülését biztosítsák; az egész polgári perjog az anyagi magánjog, az egész bűnvádi perjog az anyagi büntetőjog megvalósulását szolgálja. Az anyagi büntetőjog azonkívül maga is a magánjogi és közjogi rendet védi. A különböző eljárási jogok előírásainak a betartását pedig részben a büntetőjog, részben a fegyelmi jog biztosítja. Az egyes jogszabályok tehát ebből a szempontból valóban rendkívül szorosan kapcsolódnak egymáshoz.

De nemcsak a jog megvalósulása, hanem *létrejövetele* szempontjából is a jogszabályoknak egy ilyen szigorú rend szerint egymásba fűződő sorával állunk szemben. Mert hiszen az illegitim jogkeletkezés esetétől eltekintve, a legitim úton létrejött új jogszabályoknak mindig már az ő létrejövetelük előtt fennállott jog szabályai szerint kellett létrejönniök, ezen előző jogszabályoknak pedig ismét más jogszabályok alapján és így tovább. S ugyanígy jön létre az alacsonyabbrendű jogszabály egy magasabbrendűnek az előírása és felhatalmazása alapján s annak keretei között, ezen utóbbi pedig egy még magasabbrendű szabály alapján és így tovább. (Pl. községi szabályrendelet — kormányrendelet — törvény — alkotmány.)²⁵ Fentebb

van: a *büntetés* és az *exekválás*; minden jogszabály tehát végső sorban vagy büntetést vagy exekválást szab ki. V. ö. Az államelmélet alapvonalai 20. l.

²⁵ Kelsen a jogi normáknak ezt a létrejövetelük szempontjából tekintett rendjét olyan fontosnak találja, hogy a jogrendszer össze-

azt mondtam, hogy a jog nem olyan logikai rendszer, amelynek egyes tagjai egymásból folynának, mint a geometria rendszere az axiómákból. Ehhez most hozzá kell fűznöm azt, hogy ez csupán a jogszabályok *tartalmát* tekintve van így; valamely jogszabály tartalma nem dedukálható más jogszabályok tartalmából, *formailag* azonban — legalább is a legitim jogalkotás keretén belül — *jogi érvényességét* minden jogszabály más (az ő létrejöttét szabályozó) jogszabályok tartalmából vezetheti le.

Látjuk tehát, hogy a jogrendszer normái különböző szempontok irányában is igen szoros kapcsolatban vannak egymással. Nemcsak belső hasonlóságuk kapcsolja egymásba a jogszabálytartalmakat, hanem többek közt az is, hogy egymás megvalósulásának a biztosítékai vagy létrejövetelének a feltételei gyanánt tartoznak szorosan egymáshoz. *Hogy valamely norma a jogrendszer egységébe beletartozhasson, ahhoz nem elég az a negatív megállapítás, hogy ne jelentsen a jog rendszerében logikai ellentmondást, hanem ennek a normának pozitíve is bele kell illeszkednie a jogszabályok értelmi összefüggésébe.* Nem elég például egyszerűen kimondani azt, hogy „a választási visszaélések büntetendők“, ha e szabály logikai ellentmondás veszélye nélkül be is illeszthető a jogrendszerbe; szükséges ezenkívül meghatározni azt is, hogy milyen büntetéssel sujtassanak ezek a visszaélések és milyen szerv milyen eljárás rendjén legyen köteles e büntetés kiszabására és végrehajtására. A jogszabálynak tehát — hogy valóban jogszabály legyen — bele kell illeszkednie a jogi szankciók s a jogi szervek rendszerébe. De ezenkívül bele kell illeszkednie a jogalkotás összefüggésébe is, a szabály megalkotójának jogalkotásra jogosított szervnek kell lennie, hogy normája jogszabály lehessen.²⁶

Annak a belátása, hogy a jogrendszer ilyen szorosan összefüggő zárt egység, vezetett el *a jog logikai zártságának az elméletére.* Ez az elmélet tulajdonképen azt mondja, hogy a jog olyan zárt egész, amelyben *hézagok* nincsenek. Ebben igaza is van; a rendszer szempontjából a jogban

függését *a jogalkotás összefüggésének* (Erzeugungszusammenhang) nevezi. V. ö. Az államelmélet alapvonalai 30 l.

²⁶ Végül sorban a jogalkotó hatalom egysége az, ami a nemzeti jogrendszer egységét és különállását biztosítja. A nemzeti jogalkotó hatalom határait azonban a nemzetközi jog szabja meg, s ekként az egyes állami jogrendszerek tulajdonképen a nemzetközi jog egységének magasabb rendszerébe egyesülnek. A nemzetközi jog rendszerének egységét pedig annak egyedüli mivolta, az emberi kultúrközösség egészére való vonatkozása biztosítja.

nem lehetnek hézagok. Amiről a jog nem intézkedik, az jogilag irreleváns, vagyis a jog szempontjából megengedett. Aki joghézagról beszél, az *kifogásolja* azt, hogy a jog valamiről nem intézkedett, vagy valamiről másként intézkedett, mint kellett volna; a *joghézag* tehát nem azt jelenti, hogy a jog rendszerében hézag van, hanem azt, hogy a jog álláspontja valamely kérdésben *helytelen*. A joghézag tehát tulajdonképp csupán *kritikai, értékelő, jogpolitikai* fogalom és így nem érintheti a jogrendszer egységes és zárt voltának a kérdését. A jog logikai zártságának vagy a jog hézagos voltának az elmélete különben a *jogalkalmazás* teóriájában játszik fontos szerepet. A jog logikai zártságának az elméletéből ugyanis a *jognak minden esetben való alkalmazhatósága* következik, az, hogy a jog alapján minden egyes *jogilag eldöntendő* esetet el lehet dönteni. Ez különben már magának a jognak a fogalmából folyik, mert hiszen a jognak maradék nélkül alkalmazhatónak, végrehajthatónak, megvalósíthatónak kell lennie. (I. 1. p.) A *joghézag*-elmélet ezért magával a jog fogalmával jön összeütközésbe, ha azt állítja, hogy a jog olyan esetekben is jogi döntést kíván, mikor a jogi döntés lehetőségét nem adja meg. Az ilyen hézagos jog logikátlan és megvalósíthatatlan volna, s ezért egyáltalában nem volna jog.²⁷

A jog logikai zártságának az elméletéből azonban nem szabad a jog logikai teremtmőerejére, a *jog logikai kiterjedési képességére* következtetni, amint azt *Bergbohm* teszi, mondván, hogy: „a jog belső termékenységé, logikai kiterjedési ereje a jogtétélekre vonatkozó egész szükségletet fedezni képes...”²⁸ Ezzel a felfogással szemben hangsúlyozni kell, hogy ha a jogszabályok gondolati tartalma logikai formában jut is kifejezésre, s ha ezen gondolati tartalmak közt logikai összefüggés áll is fenn, a jogszabályoknak ez a gondolati tartalma logikai úton semmiképen sem gyarapítható. A logikum rendet teremthet a gondolati tartalmak közt, de nem teremthet új tartalmakat. Semmiféle logikai úton sem lehet valamely jogszabályból olyan értelmet kihozni, amely abban már benne nem rejtett volna.²⁹ Ez a kérdés különben ugyancsak a *jogalkal-*

²⁷ A jog logikai zártságának elméletéről, valamint a joghézag-elméletéről bővebben lásd „Bevezetés a jogfilozófiába” című munkám 240—243. ll., valamint *Somló*: „Juristische Grundlehre” (392—415. ll.), hol a kérdés irodalmának a felsorolása is található.

²⁸ *Bergbohm*: Jurisprudenzen und Rechtsphilosophie 1892. 386. l.

²⁹ A logikus magyarázat a jog *szövegéből* ellenben olyan *értelmet* is kihámozhat, amely első látásra nem volt belőle kiolvasható.

mazás és jogmagyarázat elméletének, különösen az *analógia legis* és *analógia juris* problémájának a területére visz bennünket.³⁰ Az *analógia legis* és *juris* lehetősége a jogalkalmazásban viszont ismét csak a jogrendszer logikus összefüggését bizonyítja.

Foglalkoznunk kell végül azzal az ellenvetéssel, hogy a jogrendszernek ezt a logikus összefüggését tulajdonképpen a *jogtudomány* teremti meg. E szerint a felfogás szerint a jog maga nem alkotna logikus rendszert, a jogszabályok tömege nem illeszkedne önmagától egy logikus egész egységébe, hanem csupán a jogtudomány rendszerező munkája hozná létre ezt az egységes rendszert a jogszabályok tömkelegéből. Ez a felfogás csupán enyhébb formája annak a még tovább menő felfogásnak, amely szerint a jogban nincs is logikum, a jog alogikus valami s már a jog hipotétikus ítéleteit, a jogszabályokat is a jogtudomány formálja ki a jog alogikus anyagából. Ezt a nézetet vallja, amint látni fogjuk *Kelsen*, akinek idevonatkozó felfogásával később fogunk foglalkozni. (I. 7.) Legyen szabad ezúttal röviden csupán arra a kérdésre szorítkozni, hogy vajjon valóban a jogtudomány rendszerező munkája hozza-e létre a jogrendszert? Az kétségtelen, hogy a tételes jogtudomány jogszabályok rendszerbefoglalásával foglalkozik. Ez azonban éppoly kevésbé jelenti azt, hogy a jogban magában nem volna rendszer, mint ahogy az, hogy a jog magyarázója a jogszabály értelmét megállapítani kénytelen, nem jelenti azt, hogy a jogszabálynak ne volna értelme, s azt csupán a jogmagyarázó lehelné beléje. Amint a jog magyarázója csak a jogszabályban amúgy is bennrejlő értelmet találja meg,

V. ö. *Gmür*: Die Anwendung des Rechts 198. 72. l.: „Der Gesetzesinhalt ist weit reicher als die Summe derjenigen Rechtsregeln, welche prima vista aus dem Text herausgelesen werden können. Es ergibt sich dies schon daraus, dass durch die textergänzende Auslegung eine grosse Zahl von Rechtssätzen zu gewinnen sind, die nicht im Texte stehen und dennoch als Bestandteile des Gesetzes anerkannt werden müssen, obschon ihre Existenz nicht formell dokumentiert ist.“

³⁰ A jogalkalmazásnál — amint látni fogjuk (II. 3.) — gyakran kell a *jogalkalmazónak* éppen a jog parancsából a jog absztrakt szabályát konkretizálva *kiegészítenie*, helyesebben a jog által adott tág határokon belül önállóan megtalálnia a döntést. Az *analógia* esete is ezen szempont alá vonható, azzal a különbséggel, hogy itt nem egészen önállóan, hanem lehetőleg a jog hasonló esetekre szóló szabályozásának vagy legáltalánosabb elveinek szellemében kell történni a döntésnek. Ahol azonban a *jogalkalmazó jogot kiegészítő munkája* van a döntésben, ott nem beszélhetünk arról, hogy *maga a jog* logikailag kiterjedt volna.

akként a jogtudomány rendszerező munkája is csak a jogszabályok közt amúgy is fennálló összefüggéseket fedi fel. Az értelmük szerint logikailag összefüggő jogszabályokat különben nem egyszer maga a törvényhozó rendszeresen csoportosítja, amint azt az úgynevezett kodifikációk esetében láttuk. De az értelmük szerint logikailag összefüggő jogszabályokat csoportosíthatja a jogtudomány is; ez azonban nem jelenti azt, hogy az összefüggést ezen jogszabályok között a jogtudomány hozná létre. Épp ellenkezőleg, a jogtudomány nem is hozhatna egymással összefüggésbe olyan szabályokat, amelyeknek az értelme logikailag összefüggő nem volna. Láttuk fentebb, hogy az egy jogrendszerhez tartozó jogszabályok a legkülönbözőbb irányokban összefüggnek egymással. Értelmük szerint kiegészítik egymást, egyengetik egymás létrejöttének az útját s a megvalósulásban is támogatják egymást, tehát mind értelmük szerint, mind létrejöttük és megvalósulásuk szerint szorosan egymásba kapcsolódnak. Ezeket a jogszabályok közötti összefüggéseket a tételes jogtudomány csupán felderíteni, de nem megalkotni képes. Szigorúan véve ugyan még arra sem képes a jogtudomány, hogy a jogszabályok közötti sokszoros összefüggéseket a maguk *teljességében* felderítse. A tételes jogtudomány szerepe és feladata főként abban áll, hogy a maga elsősorban a jogalkalmazás szükségletei után igazodó szempontjai szerint világítsa be és rendezze a jog szabályanyagát. Ez azt jelenti, hogy a jogtudomány a jog sokszoros belső összefüggései közül egyes összefüggéscsoportokat izolál. — Mindez azonban már a logikumnak a *jogtudomány* terén játszott szerepét vizsgáló kérdéshez vezet.

4. Eddigi fejtegetéseink során arra az eredményre jutottunk, hogy a jog gondolatoknak a tömege s hogy ezeknek a gondolatoknak szilárd logikai formájuk, a gondolatok összességének kemény csontváza van: a jogszabály az ítélet logikai formájában, a jogszabályok összessége pedig a logikai rendszer egységében jelenik meg. Mind-ezideig tehát csak azt a logikai ruhát vizsgáltuk, amelyben a jogszabályok egyenként vagy összességükben megjelennek és nem voltunk tekintettel tartalmukra. Ha most figyelmünket a jogszabályok konkrét *tartalmára* fordítjuk, abban is meg fogjuk találni a logikumot.

A jog az életet szabályozza. Az életviszonyok, az emberi cselekvések óriási és szinte áttekinthetetlen nagy

tömegéből azonban nem mindeniket teszi szabályozása tárgyává, hanem *absztrakció* útján közülök egyeseket kiragad. De a társadalmi együttműködés forgatagából ekként kiragadott egyes életviszonyokat sem a maguk individuális teljességében, konkrétságában, ragadja meg a jogi szabályozás, hanem csupán azon oldalukról, amely *általános* vonásokat mutat, amely közös sajátása az életviszonyok egy sokaságának. A jog tehát absztrakció útján az életviszonyok általános vonásaiból általános fogalmakat, absztrakt tényálladékokat alkot, amelyek alá a jövőbeli emberi cselekedeteknek vagy eseményeknek egy egész sora szubszummálható lesz; s ezért egyetlen absztrakt szabályával is már az emberi cselekvéseknek egy hosszú sorára fog jogi hatást gyakorolhatni. A jogszabályok tartalma tehát *absztrakció* és *általánosítás* útján jön létre. Az, ami a jogszabály általános logikai formájában mint „konkrét” tartalom jelentkezik, a valóság, az élet teljességéhez, konkrétságához képest maga is *általános*, *generális* előírás. A jogszabályok hipotetikus ítéletei *általános fogalmakat* kapcsolnak össze.

Ha a jog a rendkívül bonyolult emberi összeműködés feletti szellemi uralom, úgy ezen uralom eszköze logikai természetű: a *fogalom*. Az általános, absztrakt fogalom az az instrumentum, amely a törvényhozó és az egyes konkrét eset közötti óriási távolságot áthidalja.³¹ S minél határozottabbak, minél élesebbek a jog által megalkotott fogalmak, annál könnyebb lesz a jogalkalmazás, annál biztosabb lesz a jognak a társadalmi összeműködés feletti uralma. A jogi fogalmak határozottságának az érdekében igen fontos szerepet játszhatnak a jogban a szabatos jogi fogalommeghatározások, a *definíciók*. Nem ok nélkül mutat rá *Lask* a jogban rejlő hatalmas „fogalomalkotó szellemre” és állapítja meg, hogy a jog „olyan technikailag tökéletes fogalmakat alkot, hogy ezek sokszor csupán fokozatilag különböznek a tudományos fogalmaktól s tudományos feldolgozásuk is pusztán folytatása lehet csak a törvényben megkezdett fogalomalkotási processzusnak.”³² *Trendelenburg* szerint pedig „szorosan véve mind a büntető, mind a magánjogban, mind az alkotmányban, mind a szerződésben a definíció az a logikai hatalom, amely az arra vonatkozó rendelkezéseket, hogy mit tegyünk vagy mit szenvedjünk el, kikerülhetetlen követ-

³¹ V. ö. Gerhard *Ledig*: Der Begriff als Instrument der Rechtspflege. (Kant-Studien. Bd. XXXII. H. 2/3. 1927.) 325. l.

³² *Lask* i. m. 35. l.

kezetességgel maga után vonja.³³ S ezért szerinte „a helyes definíciók a jogbiztonságnak a logikai őrei.”³⁴

„A jogbiztonság logikai őrei”: a határozott és szilárd jogi fogalmak által ragadja meg a jog a társadalmi jelenségek óriási tömegét, irányítja az emberi összeműködést, az életet. A jog és az élet viszonyára vonatkozó nagy kérdésnek ez azonban csak az egyik oldala. Másrészt éppen a jogi fogalmak határozottsága, merevsége, „szigorúsága”, a jogban rejlő absztrakt logikai elem az, ami a jogot az étellel ellentétbe hozza. A jog éles fogalomelhatárolásaival szemben az észrevehetetlen átmenetekben hullámozó élet nem ismer éles elhatárolódásokat. A jog világának általános fogalmakból kibontakozó leegyszerűsített árnyékképeivel szemben ott áll a valóságos élet kimeríthetetlenül gazdag és színes változatossága. A jog szükségképpen egyforma elbírálás alá von sohasem teljesen egyforma jelenségeket, s így ellentétbe juthat az „*aequitas*”, a méltányosság elvével. A jognak és az életnek ebből az ellentétéből fakad a jog és a méltányosság, a *iustum* és az *aequum* viszonyának ősi problémája, amelynek a bővebb kifejtését azonban e helyen el kell hagyni. Csupán arra óhajtok röviden utalni, hogy mivel ez az ellentét az általános és a különös soha meg nem szűnő filozófiai ellentétére vezet vissza, a *iustum* és az *aequum* ellentéte s a *summum ius summa iniuria* lehetősége sohasem lesz teljesen kiküszöbölhető a jog világából se.

A jogbiztonságnak s a lehető könnyű jogalkalmazásnak a követelménye mindig lehető éles és határozott jogi fogalmak megalkotását, következetes és merev logikai apparátus alkalmazását kívánja a jogban. A méltányosságnak az etikai követelménye viszont a konkrét eset egyéni vonásainak a tekintetbevétele céljából a lehetőség szerint határozatlan fogalmaknak, ú. n. *kaucuk-fogalmaknak*, vagy *blankett-jogszabályoknak* az alkalmazását követeli meg. (Például szolgálhatnak az ilyen fogalmakra: a „jó erkölcsökbe ütköző jogügylet”, a „jóhiszeműség”, a „rosszhiszeműség”, a német polgári törvénykönyv híres

³³ Trendelenburg i. m. 166. l.

³⁴ U. o. 168. l.: „Die richtigen Definitionen sind die logischen Hüter aller Rechtssicherheit, die Grenzwächter der Rechtsbestimmung.” — V. ö. Rickert: Zur Lehre von der Definition II. kiadás 39. l.: „Soll... (der) Wille des Gesetzgebers in Erfüllung gehen, dann ist es offenbar notwendig, dass man die in den Rechtssätzen verwendeten Begriffe genau und scharf definiert.” — U. o. 40. l.: „Die Rechtssätze... müssen also aus Begriffen bestehen, welche eindeutig auf die Erscheinungen der Wirklichkeit bezogen werden können.”

„nach Treu und Glauben“ fogalma, vagy a tág büntetési keretek, valamint az „enyhítő- és súlyosbító körülmények“ a büntetőjogban stb.) A mindenkori jog mindig e két ellentétes követelmény közötti kompromisszumot jelent. Hogy a két szóbanforgó ellentétes követelmény közül melyik érvényesül nagyobb erővel ennél a kompromisszumnál, az függ a fejlődés fokától, az adott történelmi helyzet szükségleteitől s nem utolsó sorban a jog által szabályozott életviszonyok minőségétől.

Az újabb jogi elméletben igen gyakoriak a panaszok a jog logikai merevsége ellen; századunk elején különös erővel tört fel az ú. n. „szabadjogi iskola“ követőinél a sokszor szinte szentimentális vágyakozás a „jó bíró“ és a hajlékony „szabad“ jog után.³⁵ Ezzel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy a jognak bizonyos fokú logikai merevsége mindig nélkülözhetetlen lesz nemcsak a jogbiztonság érdekében, hanem egész általánosan már csak azért is, hogy a jog az emberi életviszonyokat objektíve szabályozó szerepét egyáltalában megtarthassa. Azok a szilárd logikai formák, amelyeknek a segítségével a jog az emberi társas lét bonyolult jelenségeit megragadja és szabályozza, — *Meynial* szerint — olyanok mint „a mellvéd a szakadék szélén. A jog útja az emberi nyomorúságok és szenvedélyek mellett vezet tova, azokat akik ezen az úton járnak, sokszor elszedíthetné a szakadék mélysége vagy a másik part fénye... a személytelen szabály az, amely megadja nekik e veszéllyel szemben a szilárd és biztos védelmet.“³⁶ — A jog *logikai* merevségének meg van tehát az *etikai* jelentősége is. S ekként egy magasabb harmóniában kiengesztelődik az az összeütközés is, amely a logikum és az etikum között a jog területén fennforogni látszott az általános absztrakt jogi fogalmaknak és a méltányosság etikai követelményének az ellentéte folytán.

A jogi fogalmak kérdésénél láthatjuk végül a leg-szembeesőbb módon azt is, hogy a logikum mennyire *konzervatív* szerepet tölt be a jog életében. A „jogbiztonság őrei,“ a határozott és szilárd jogi fogalmak, nemcsak az élet konkrét eseteinek a változatosságával szemben jelentik az állandóságot, hanem a történelmi fejlődés folytonos változásával szemben is a változatlanságnak a képviselői. Minden jogszabálynak a logikai értelme — az eset-

³⁵ A szabadjogi mozgalomról bővebben a jogalkalmazás kérdésénél a II. részben lesz szó.

³⁶ *E. Meynial*: Du rôle de la logique dans la formation scientifique du droit. (Revue de métaphysique et de morale. 1908. 187. l.)

leg lehetséges eltérő interpretáció keretein belül — változatlan mindaddig, amíg csak fennáll. A folytonosan változó társas élet fejlődésében ezek a sokszor igen hosszú időn át változatlan jogi fogalmak a legerősebb támaszai a történelmi folytonosságnak. A szüntelen változásra irányuló törekvésekkel szemben a logikum a jogban a tradíció fenntartásának az érdekeit szolgálja. Igen nagy érdeme, hogy „ritkábbá teszi és megnehezíti a hirtelen és meggondolatlan változásokat.”³⁷ Kifogásként is szokták emlegetni, hogy az általános fogalmak logikai apparátusában a jogszabályok tartalma akkor is tovább él, amidőn megszűnt már társadalmi indokoltsága, s hogy ekként a jogban rejlő logikum a multnak súlyos és holt terhét gördíti a társadalom vállára.³⁸ Valóban a jog által a mult irányítja a jelent és a jövőndőt. A multnak a jogi fogalmakon keresztül szűrődő befolyása a jelen küzdelmeire azonban csak ritkábban *teher*, többnyire *segítség*; nélküle megszakadna a történelmi fejlődés folytonossága.

5. Eddig azokról a logikai elemekről volt szó, amelyek minden jogrendszerben szükségképpen feltalálhatók. De már az imént, a jogbiztonság és a méltányosság követelményének a szembeállításánál említettük, hogy az egyes jogrendszerek a történelmi fejlődés foka szerint különböző mértékben szoktak alkalmazni határozott és éles fogalmakat, avagy határozatlan ú. n. kaucuk-fogalmakat. És nem kell sok szót vesztegetnünk annak a bizonyítására, hogy *a logikum igen különböző mértékben érvényesülhet a jogban az egyes jogrendszerek fejlettsége szerint*. Minél fejlettebb valamely jogrendszer, annál logikusabb lesz a felépítése, annál nagyobb mértékben érvényesül benne a logikum. Fejletlen jogrendszerek sokszor szinte nem egyebek, mint kevésbé összefüggő izolált előírások gyűjteményei. Sokszor csak hosszú fejlődés eredménye az, hogy ezeknek a kevésbé összefüggő izolált jogi tilalmaknak a helyét sokkal általánosabb jellegű szabályok foglalják el. A *lex Salica* például az ellopott tárgyak különbözősége szerint a lopási deliktumoknak rendkívül sokféle fajtáját különböztette meg. A régi római jog négy-

³⁷ E. Meynial i. m. 187. l.: „Il (le procédé logique) a ce grand mérite... de rendre plus rares et plus difficiles les changements brusques et inconsiderés.”

³⁸ E. Meynial i. m. 183. l.: „...l'effet de l'appareil logique est de faire survivre la règle à sa cause vraie en lui maintenant son prétexte logique, de l'isoler des faits, parfois même de lui conserver un rôle fécond alors qu'elle n'a déjà plus de base.”

féle lopási deliktumot ismert; a császárság korában azonban már csak kétféle *furtum*-ot különböztettek meg. Hasonlóképen csak lassan alakul ki a bűnrészesség fogalma, kezdetben külön deliktumok gyanánt büntették azokat a különböző cselekményeket, amelyekben a részesség megnyilvánult.³⁹

Amint a fejlődés során a társas élet jelenségei mind bonyolultabbakká válnak, a jog is mindinkább növekvő mértékben szorul reá arra, hogy szabályozásának megalkotásánál a logikai eszközök segítségét igénybe vegye. És a jog egészen *sajátos logikai fogásokat, sajátos jogi konstrukciókat* alkalmaz abból a célból, hogy a bonyolult élet szinte áttekinthetetlenül szövevényes jelenségei felett úrrá lehessen. Ezek a jog által alkalmazott *logikai segéd-eszközök*, amelyek mindnyájan *a bonyolult viszonyok lehető egyszerű szabályozásának* a célját szolgálják, természetesen nem sorolhatók fel kimerítően. A különböző jogrendszerek igen különböző ilyen logikai segédeszközöket alkalmazhatnak és pedig igen különböző mértékben. Meg kell tehát elégednünk azzal, ha az elmondottak megvilágítására példákat hozunk fel.

A lehető egyszerű szabályozás célját szolgáló segédeszköz például a *cselekvőképtelen jogalany* és a *törvényes képviselő* jogi konstrukciója. Miben áll ez? Tudvalévő, hogy a jog a maga parancsait elsősorban az ezen parancsok megértésére és követésére képes — értelmesen gondolkodni, akarni és cselekedni tudó — átlagemberekhez intézi. Mi történjék azonban az értelmesen gondolkodni, akarni és cselekedni nem képes egyénnel? Úgy látszik, hogy egy egész külön speciális szabályozásra volna szükség, amely ezeknek az egyéneknek mindenféle viszonyát kimerítően rendezze. Mit csinál azonban a jog? Hogy ilyen kétféle szabályozáshoz ne kelljen nyúlnia, egyszerűen kiterjeszti a cselekvőképes átlagemberre szabott óriási szabálykomplexumot a cselekvőképtelen egyénekre is. S ezt megteheti egy egyszerű logikai fogás útján: pótolja azt, ami a cselekvőképteleneknél az átlagemberrel szemben hiányzik, a cselekvőképességet, a törvényes képviselő intézménye által. Azáltal az egyszerű intézkedés által, hogy a cselekvőképtelen személyek mellé törvényes képviselőt rendel, a valóságtól való ama csekély eltérés által, hogy a törvényes képviselők cselekedeteit nem ezeknek, hanem a cselekvőképteleneknek számítja be, vagyis jogi-

³⁹ *Gaius: Institutionum Jur. Civ. Commentarii* III. 183. §. 202. §. — V. ö. *Meynial* i. m. 166—167. ll.

lag ezen utóbbiak cselekvésének tekinti, lehetővé teszi, hogy az átlagemberhez mért szabályai a cselekvőképtelen személyekre (őrültekre, csecsemőkre stb.) is alkalmazást nyerhessenek. — Hasonlóképen az egyszerű szabályozás és jogalkalmazás célját szolgáló s a most említettel sok tekintetben rokon jogi konstrukció a *jogi személy* konstrukciója is. A jog ezt a konstrukciót is azért alkotja meg, hogy olyan bonyolult viszonyokat, amelyek különben egészen speciális szabályozást igényelnének, a már meglévő szabályok uralma alá hajthasson. Mindazon bonyolult vonatkozásokat ugyanis, amelyek például egy jogi személyként tekintett egyesület tagjai között, valamint a tagok és a tagok során kívül állók között fennállanak, részletesen szabályozni lehetne anélkül is, hogy mindezen bonyolult vonatkozásokat a jogi személyiség eszmei egységébe összefoglalnók. Mennyivel egyszerűbb azonban a jogi személy konstrukciója: a jogi személynél is csupán a cselekvőképesség hiányát kell pótolni a képviselő intézménye, illetőleg a jogi személy szerveinek a megjelölése által, s ime a cselekvőképes átlagemberre vonatkozó jogszabályok kiterjeszthetők a szerveik útján immár cselekedni képes jogi személyekre is; s azon bonyolult társas viszonyoknak, amelyeket a jogi személyek fogalmában egységbe foglalunk, külön speciális szabályozás által való rendezése ekként elkerülhetővé válik.⁴⁰

Az egyszerű szabályozás célját szolgáló logikai segéd-eszközök továbbá az ú. n. *jogi fikciók* is. Ezeknél is tulajdonképen mindig arról van szó, hogy egy bizonyos esetre szóló rendelkezését egyszerűen kiterjeszti a jog egy másik esetre is. A „*nasciturus pro iam nato habetur*” jogi fikciója például azt jelenti, hogy az általában csupán a már megszületett emberekre vonatkozó jogi szabályozás bizonyos tekintetből kiterjed a méhmagzatokra is. Semmi képen sem akarja azonban ez a fikció azt állítani, hogy a méhmagzat már megszületett ember. A jogi fikciókban tehát sohasem arról van szó, hogy valamit ami nem valóság, valóságnak vegyünk. S így az ú. n. jogi fikciók nem is tekinthetők a szó tudományos értelmében vett fikcióknak. Az az eltérés a valóságtól, a nem valónak való gya-

⁴⁰ V. ö. *Stammer*: Theorie der Rechtswissenschaft. Halle, 1911. 332. l.: „Die Rechtsfähigkeit eines Vereins ist nur eine *Methode*, die Rechtsverhältnisse seiner Mitglieder untereinander und zu Dritten in gewissem Sinne einheitlich zu fassen... Es ist eine einheitliche Zusammenfassung von vielen Gedanken, die sonst schwer übersehbar und jedenfalls kaum aussprechbar auseinander laufen würden.“ — Továbbá *Somló*: Juristische Grundlehre. 519—523. ll.

nánti elfogadása — ami a tudományos fikciók jellemző vonása — már csak azért sem fordulhat elő a jogi fikcióknál, mivel a jog sohasem azt mondja meg, hogy *mi van*, hanem azt írja elő, hogy *mi legyen*; normatív előírásokat és nem konstataáló tételeket tartalmazván, arról ami nincs sem állíthatja azt, hogy *van*. A jogi fikcióknak a valóságtól való eltérése legfeljebb az, hogy a valóságban különböző tényálladékokhoz *ugyanazt* a jogkövetkezményt fűzik, a valóságban különböző dolgokat tehát a jog szempontjából egyenlőknek, mert egyforma elbírálás alá esőknek, vesznek. Ebből a szempontból azonban minden jogszabály fikciót tartalmazna, mert hiszen az általános jogi fogalmak — amint azt fentebb láttuk (I. 4.) — a valóságban sohasem teljesen egyforma dolgokat foglalnak össze és vannak egyforma jogi konzekvenciák alá.⁴¹

Amint az ú. n. jogi fikciók, akként a jogi *vélelmek*, *praesumptiók* is olyan logikai segédeszközök, amelyek az egyszerűbb jogi szabályozási lehetőség és különösen az egyszerűbb és könnyebb jogalkalmazás lehetőségének a célját szolgálják. Bonyolult és nehezen bizonyítható tények bizonyítása helyett — az ellenkezőnek a bizonyításáig — a *praesumptio iuris* megelégszik olyan egyszerű és könnyen bizonyítható tények bizonyításával, amelyek az előbbiekkal rendesen együttjárni szoktak és így előbbiek fennforgását valószínűsítik. A *praesumptio iuris* tehát tulajdonképpen a *hipotézis* logikai segédeszközének az alkalmazását jelenti a jog területén.⁴²

⁴¹ V. ö. Unger: System des österr. allgem. Privatrechts, VI. 1864. 35. l.: „Die Fiktion ist nur die eigentümliche Ausdrucksform für die juristische Gleichstellung und Gleichbehandlung an sich verschiedener Verhältnisse . . . , sie ist ein Werkzeug juristischer Terminologie.“ — Továbbá: Stammler: Theorie der Rechtswissenschaft. Halle, 1911. 328—333. ll.: „ . . . das Wort Fiktion ist verfehlt . . . “ 331. l.: „Die sog. jur. Fiktion ist nichts als eine *abkürzende Formel*, mittels deren ein bestimmtes rechtliches Wollen sich ausdrückt.“ — Somló: Juristische Grundlehre, 524—529. ll.; 527. l.: „juristische Fiktionen . . . sind nur sprachliche Metaphern, Redewendungen, terminologische Bequemlichkeiten, nicht aber wirkliche Fiktionen.“ — Kelsen: „Zur Theorie der juristischen Fiktionen.“ [Annalen der Philosophie. 1919. évf., 630—658. ll.] 640. l.: „jede sog. „Fiktion“ des Gesetzgebers (ist) nichts anderes, als eine abbrevierende Ausdrucksweise. Das Gesetz will für einen Fall dasselbe anordnen, wie für einen anderen.“

⁴² V. ö. Trendelenburg i. m., 173. l.: „Von der logischen Seite fördern sie (die Präsumtionen) leichte und rasche Anwendbarkeit, indem fassliche und anschauliche Merkmale an die Stelle des schwer zu ergründenden Wesens treten.“ — A *praesumptio iuris et de iure*, — amelynél az ellenbizonyítás lehetősége ki van zárva, amely tehát tulajdonképpen éppúgy, mint a jogi fikciók, valamely jogi rendelkezés kiterjesztését

6. Messze vezetne azonban, ha még tovább szaporítanók a példákat. Mindezekkel a logikai segédeszközökkel azt a célt igyekeznek a jog elérni, hogy a *szinte áttekinthetetlenül bonyolult társas viszonyokat a lehetőség szerint egyszerű és áttekinthető szabályozás alá vonja*. Annak a szerepnek, amelyet a logikum a jogban játszik, általában az adja meg az igen nagy jelentőségét, hogy csupán *a jogban rejlő logikum teszi a maga egyszerűsítő gondolataival lehetővé, hogy a jog a bonyolult életet egyáltalában szabályozhassa*. A logikum a jog nagy segítője az élet organizálásában.⁴³ A logikum ennél fogva ugyanazt a szerepet játssza a jogban, mint az egyszerűsítő eljárások a tudományban általában. Egyik kiváló matematikusunk szerint a tudományos gondolkodás kipróbált útja a matematikában, „a komplikált egyszerűvé, a sublimiort elemivé“, „a nehezet könnyűvé tenni“, megtalálni „a bonyolult problémák egyszerű nyitját“; egy-egy egyszerűsítő gondolat a felvonókészülék szerepét játszhatja a tudományos gondolkodásban, amely bonyolult problémakörökön keresztül könnyedén viszi fel a magasba a principium alkalmazóját.⁴⁴ Elmondhatjuk, hogy ugyanezt a szerepet tölti be a jog világában a logikum; egy-egy egyszerűsítő gondolat, valamely szerencsés jogi konstrukció felvonókészülék gyanánt segít át, sokszor szinte áttekinthetetlenül bonyolult jelenségeknek a szabályozásán.

A logikumnak abból a szerepéből, hogy bonyolult életviszonyok egyszerű jogi szabályozásának a lehetőségét adja meg, következik, hogy a logikum a jogban *a jogalkalmazásnak* a szempontját szolgálja. Azon *hatalmi* eszközök mellett, amelyek a jog rendelkezésére állanak, a benne rejlő *logikai erő* a jog érvényesülésének a leg-hatalmasabb biztosítója. A jogszabályok tartalmának világos és logikus kifejezési módja, a jogrendszer logikai felépítésének szilárdsága, éles és határozott jogi fogalmak, s szerencsés jogi konstrukciók, sokszor többet tehetnek a jogrendszer érvényesülése szempontjából, mint a szuronyok hatalma.

vagy megszorítását jelenti. — minthogy erről fentebb a jogi fikciók tárgyalásánál már volt szó, ezúttal kevésbé érdekel bennünket.

⁴³ V. ö. Fr. Geny: Science et technique en droit privé positif. Paris, 1914, I. 149.: „la logique peut parfois aider à organiser la vie...“

⁴⁴ Riesz Frigyes: Elemi módszerek a felsőbb matematikában. Különlenyomat a Math. és Fizikai Lapok XXXII. kötetéből. Budapest, 1926. 3., S. 1. — Henri Bergson szerint az emberi megismerés általában egyszerűsítést jelent: „Die Wahrnehmung ist... nur eine Auswahl...“ (Materie u. Gedächtnis. Jena, 1919, 228. l.)

Az erköles területén nem olyan fontos a logikum, mint a jogban. Egyik oka ennek talán az, hogy az erköles — jórészt embernek embertársához való közvetlen viszonyát szabályozván — nem irányul annyira bonyolult viszonyokra, mint a jogi szabályozás. Másik oka pedig kétségtelenül az, hogy az erköles nem akar erővel is érvényesülni, nincsen tehát olyan fokban szüksége határozott és éles fogalmakra, mint a jognak, hol az erővel való érvényesülésnek legalapvetőbb feltétele a logikai szabotosság.

Abból, hogy a jogban rejlő logikum a bonyolult életviszonyok megragadásának s lehető egyszerű szabályozásának, egyszóval a jogérvényesülésnek a célját szolgálja, következik továbbá, hogy a jogban rejlő logikum nem a megismerésnek, hanem *gyakorlati* célnak a szolgálatában áll. Következik ez különben már magának a jognak a fogalmából, *normatív* jellegéből is. Helyesen állapítja meg azért *Lask*, hogy „a jogban rejlő logikumot csupán a praktikus szemponttal való vegyülésében lehet megérteni”.⁴⁵ Azok az írók, akik a jogi fogalomalkotás problémájával foglalkoznak, többnyire szintén kiemelik azt a döntő szerepet, amelyet a praktikus szempont a jogi fogalomalkotásban játszik. *Rickert* szerint is a jogi fogalomalkotás szempontjából az a lényeges, ami a jog megvalósulását előmozdítja.⁴⁶ — De ha a jogi fogalmak nem a megismerés célját, hanem gyakorlati célt szolgálnak, akkor nyilvánvaló — aminek a jogi fikciók elméleténél vehettük hasznát —, hogy a megismerés szempontjából sem igazak, sem tévesek nem lehetnek. A normatív jogszabály nem akar teoretikus igazságot kifejezni, tartalma ezért nem is értékelhető a teoretikus igazság szempontjából.

⁴⁵ *Lask* i. m., 44—45. l.: „die Jurisprudenz (erzeugt) alles zur Bewältigung ihrer praktischen Aufgabe Erforderliche durch eine nur ihr eigentümliche Begriffswelt, die es sich wohl verlohnt, methodologisch zu beleuchten. Freilich wird die Methodologie überall den praktischen Beruf des Rechts im Leben als systembildenden Faktor anzuerkennen haben und sich nicht dazu versteigen dürfen, das Logische im Recht anders als in seiner Durchdringung mit dem Praktischen zu verstehen.“

⁴⁶ *Rickert* i. m., 39—40.: „Wesentlich werden wir daher in einem juristischen Begriff diejenigen Merkmale nennen, welche dazu beitragen, ... dass das Recht sich verwirkliche“; u. o., 42.: „der Zweck des Rechts, sich zu verwirklichen, (bildet) das letzte Kriterium dafür, ... ob ein Merkmal für die Bildung eines juristischen Begriffs wesentlich ist.“ — V. ö. *Rümelin*: Juristische Begriffsbildung. Leipzig, 1878, 9. l. — *G. Ledig* i. m. (Kant-Studien, XXXII., 1927.): „Die juristischen Begriffe sind also Begriffe im Dienste des Lebens, und letzten Endes nicht im Dienste der Erkenntnis.“

Ábból, hogy a logikum a jogban a jogérvényesülés gyakorlati céljának a szolgálatában áll, következik továbbá, hogy a logikum a jogban csupán *eszköz* a jog céljainak a megvalósítására. Ebben is érintkezik a jogban rejlő logikum a jogot biztosító hatalommal. A jog céljait erkölcsi eszmék, emberi szükségletek, társadalmi érdekek, gazdasági kényszerűségek és más hasonló, főként az érdekek és az érzelem forrásaiból táplálkozó erők határozzák meg. Amint általában, úgy a jogalkotásban is elsősorban érzelmi erők irányítják az emberiséget. Az értelem és a logikum csupán eszköz az igen különböző ösztönös és érzelmi hajtóerők szolgálatában. Ha azokat a célokat, amelyeket a jog követ, valami belső intuitio segítségével — az értelmi út mellőzésével — bele lehetne szuggérálni a jognak alávetettek lelkébe, úgy nem volna szükség arra, hogy a jog céljai megvalósításánál logikai eszközökhöz nyúljon. Természetesen ez lehetetlen és ezért a logikum mindig mellőzhetetlen lesz a jogban. *Akármilyen fontos és nagy legyen is azonban* — amint az az eddig elmondottakból eléggé kitűnik — *az a szerep, amelyet a logikum a jog területén játszik, mégis kétségtelen, hogy e téren csupán másodlagos, eszközi jelentősége van. Elsődleges jelentőséggel a jog terén azok a gyakorlati célok bírnak,* amelyek szabályaiban logikai formákban kifejezésre jutnak, és amelyeknek logikai eszközök segítségével való megvalósítása a jog történelmi hivatása.⁴⁷

7. Miután ekként körülhatároltuk azt a szerepet, amelyet a logikum a jog területén játszik, meg kell emlékeznünk arról a két homlokegyenest ellenkező, de egyformán helytelen állásponttól, amelyet e kérdésben a bécsi jogbölcseleti iskola feje, *Kelsen*, s vele éles polemiába szálló volt tanítványa, *Sander*, foglalnak el.

Kelsen felfogása szerint maga a jog teljesen *alogikus* valami. Amint a természettudománnyal szemben annak tárgya, a természet, alogikusnak tekinthető, akként a jog-

⁴⁷ V. ö. *E. Meynial* i. m., 173. l.: „...la logique n'est pourtant, qu'un instrument, mis en mouvement par des mobiles très variés, dirigé par le sentiment de l'équité de la pitié, par le besoin de paix sociale, par toutes les conceptions morales d'une époque.“ — Továbbá *Geny* i. m., 162. l.: „...le droit positif est, principalement, œuvre de l'activité tout entier de l'homme...“ 163. l.: „...le vouloir diriger constamment l'intellect.“ — *Rümelin*, i. m., 9. l.: „Wenn irgendwo, so ist auf dem Gebiete der Jurisprudenz von dem Primat des Willens zu reden...“

tudomány tárgya, a jog is alogikus Kelsen szerint.⁴⁸ Ez a párhuzam nyilvánvalóan helytelen, mert hiszen a természettudományok és a szellemtudományok tárgya között óriási különbség van. A szellemtudományok tárgya maga is szellemi tartalom, aminek semmiesetre sem kell alogikusnak lennie azért, mert a természettudomány tárgya alogikus. Kelsen a jog „alogikus anyaga” gyanánt a törvényeket, bírói ítéleteket, közigazgatási aktusokat stb. sorolja fel.⁴⁹ Aki tudja, hogy mennyi logikai munka van egy-egy törvényhozási alkotásban vagy bírói ítéletben, az nehezen fogja elfogadhatni azt az állítást, hogy ezek egészen „alogikus valamik”.

Kelsen szerint ebből az alogikus anyagból csupán a jogtudomány alkotja meg a jog hipotetikus ítéleteit, a jogszabályokat. „A törvények, ítéletek, közigazgatási aktusok alogikus anyaga, — mondja — felvételük a jogszabályok ítéleteibe s ezáltal a logikai szférába emelkedik.”⁵⁰ S ezért szerinte „a jogot mint alogikus anyagot éppen úgy meg kell különböztetni a jog logikus megismerésétől, a jogról szóló ítéletektől... a jogtudomány jogától, mint az etikumnak és az esztétikumnak alogikus anyagát az etika és az esztétika megítélést jelentő logikai ítéleteitől.”⁵¹ Kelsen szerint tehát nemcsak a jogrendszer logikus összefüggését, hanem már a jogszabályokat is a jogtudomány teremti meg a jog alogikus anyagából. „Csakis ez a jog — mondja — (t. i. a jogtudomány joga) áll jogszabályokból, mint-hogy csupán a jogot megismerő tudat fejezi ki magát jogszabályok, vagyis logikai ítéletek által.”⁵² „S ezért csupán a jogtudománynak, de nem a jognak lehetnek szintetikus ítéletei.”⁵³

⁴⁸ Hans Kelsen: *Rechtswissenschaft und Recht*. (Zeitschrift für öffentliches Recht. III. köt., 1922, 103—235. ll.) 192. l.: „Unterscheidet man zwischen Recht und Rechtswissenschaft, sowie man zwischen Natur und Naturwissenschaft unterscheidet, dann ist das Recht ... ebenso wie die Natur, sofern man sie dabei nicht als Gegenstand einer Erkenntnis im Auge hat — ein Alogisches.”

⁴⁹ U. o.: „Gesetzesbeschlüsse, richterliche Urteile, Verwaltungsakte etc.”

⁵⁰ I. m., 193. l.

⁵¹ I. m., 193. l., 194.

⁵² I. m., 182. l.: „Nur dieses Recht (das Recht der Rechtswissenschaft) besteht aus Rechtssätzen, weil nur das erkennende Bewusstsein des Rechtes sich in Rechtssätzen als in Urteilen ausdrückt.”

⁵³ I. m., 182. — A természettudománnyal való párhuzam szolgál indokolásul: „Die synthetischen Urteile der Naturwissenschaft sind, so sehr sie von der Wissenschaft selbst „erzeugt“ werden, ebenso durch das in ihnen zur Einheit zu bringende „Material“ determiniert (sind) darum Urteile „über“ die Natur, wie die synthetischen Urteile der

Fentebb (az I. 3. p. végén) már foglalkoztunk azzal a felfogással, amely szerint a jogrendszer egységét a jogtudomány teremtené meg. Azok után pedig, amiket a jogban rejlő logikumról az eddigiek során elmondottunk, Kelsen most ismertetett felfogásával sem kell részletesen foglalkoznunk. Az eddig elmondottakból eléggé kiderült, hogy mennyi logikai elem van a jogban, a törvényeknek és rendeleteknek Kelsen szerinti „alogikus anyagában“. A bírói ítéletekről pedig, amelyeket Kelsen ugyancsak ezen alogikus anyag fogalma alá von, a következőkben (II.) óhajtjuk ezt kimutatni. Kelsent úgy látszik, teljesen elvakította a jogtudomány és a természettudomány között vont párhuzam. Nem veszi észre, hogy a természettudomány tárgyával, a természettel ellentétben, a jogtudomány tárgya, a jog, már a tudományos feldolgozástól függetlenül is, tudatos emberi tevékenységnek az alkotása. Még mielőtt a jogtudomány munkájának a tárgyává válna, magán viseli már a jog a logikai nyomait annak, hogy tudatos emberi belátás teremtő munkájának az eredménye. Nem lehet beláti, hogy a jogalkotó a jog megalkotásának ezen tudatos munkája közben miért ne alkalmazhatna logikai eszközöket, sőt ha úgy tetszik miért ne alkalmazhatná ugyanazokat a logikai eszközöket, amelyekkel Kelsen szerint a jogtudomány a jog alogikus anyagából a jogszabályok hipotetikus ítéleteit kialakítja, hogy tehát miért ne alkothatná meg maga a jogalkotó a jog hipotetikus ítéleteit, a jogszabályokat?

Ha van valami helyes mag a *Kelsen*-féle felfogásnak⁵⁴

Rechtswissenschaft, die Rechtssätze, in denen das der Rechtswissenschaft gegebene Material: die Gesetze, Verordnungen, richterliche Urteile, Verwaltungsakte usw., ebenso verarbeitet, zu Rechtssätzen verarbeitet wird, wie das Empfindungsmaterial in den synthetischen Urteilen der Naturwissenschaft; und diese synthetischen Urteile der Rechtswissenschaft, die Rechtssätze, sind durch dieses ihnen gegebene oder aufzugebene Material ganz ebenso determiniert, wie die Urteile der Naturwissenschaft. In den Rechtssätzen, die Urteile, und als solche Funktionen einer Erkenntnis, eines wissenschaftlichen Bewusstseins sind, darf ebenso nur ausschliesslich dieses Material bearbeitet werden... Das und nichts anderes bedeutet, dass die Rechtswissenschaft nicht Rechtsquelle sein dürfe, aber darum darf sie nicht nur, sie muss sogar die Rechtssätze — als Urteile — erzeugen.“ (I. m., 181—182.)

⁵⁴ Amelyhez különben *Julius Binder* is csatlakozik: „... Kelsen mit dem ich insofern übereinstimme, als auch für mich nicht das Recht, sondern die *Rechtswissenschaft* „die Rechtsbegriffe produziert.“ ... Es ist ... zu sagen, dass der Gesetzgeber zwar Rechtsnormen über den Kaufvertrag aufstellt, aber keineswegs „den *Kaufbegriff* produziert“, den vielmehr ganz ausschliesslich die Wissenschaft herstellt.“ (Philosophie des Rechts, Berlin, 1925, 889. l., 94. jegyz.)

a mélyén, úgy az talán abban található meg, hogy a jogban rejlő alogikus elemekkel szemben, amint azt fentebb kifejtettük (I. 6.), a logikai elemek csupán *másodlagos, eszközösi* jelentőséggel bírnak. Amint pedig alább (III. 3.) látni fogjuk, a jogtudomány a jognak ehhez az alogikus akarati tartalmához szigorúan kötve van, azon nem változtathat; azonban szabad és ninesen megkötve az ezen alogikus tartalom kifejezésére alkalmas logikai eszközök megválogatásában. Ez természetes is, mert hiszen ha mindenben követni tartozik is a juriszprudencia a jogalkotó akarátát, azokat a logikai eszközöket, amelyeket a jogalkotó használ, és amelyek amúgy is csak eszközösi jelentőségűek, annál is inkább felülbíráthatja és alkalmasabb formákkal és eljárásokkal helyettesítheti, minthogy a logikum területén a jogtudomány kétségtelenül otthonosabb a jogalkotónál. Kelsennek tehát igaza lehet abban, hogy a jogtudomány egészen a jog alogikus anyagáig mehet vissza, és abból a maga logikai eszközeivel jogszabályokat, hipotetikus ítéleteket, ezekből pedig rendszeres összefüggést, egységes rendszert alakíthat. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a jogalkotó maga is ne volna kénytelen logikai eszközöket igénybe venni, hogy akarátát kifejezze, vagyis a megismerés logikai formáiban hozzáférhetővé tegye. Egyszóval nem áll az, hogy már magában a jogban, a jogszabályok összességében logikum ne volna, még pedig szükségképen ne volna.

A Kelsenével homlokegyenest ellentétes felfogást képvisel Sander.⁵⁵ Sander odáig megy, hogy a jogszabályok normatív jellegét is tagadja. Szerinte a jog konstatáló, „exisztenciális“, *ténymegállapító ítéletek* foglalata. A jog ítéletei szerinte „egyszerű ténymegállapítások, az individuális tér- és időbeli létre vonatkozó kijelentések. A „normának“, a „követelménynek“ (Sollen), az „értéknek“ legkisebb eleme sem található fel a jognak ezekben az ítéleteiben“.⁵⁶ Az egzisztenciális ítéleteknek azonban minden ismerető jelét kimutathatni véli a jog ítéleteiben. „A jog ítéletei (a jogszabályok) a valóság leírására irányulnak, annak a

⁵⁵ V. ö. különösen: „Das Faktum der Revolution und die Kontinuität der Rechtsordnung“, (Zeitschrift f. öff. Recht. 1919.); „Die transzendente Methode der Rechtsphilosophie und der Begriff des Rechtsverfahrens“ (u. o., 1920.); „Rechtsdogmatik oder Theorie der Rechtserfahrung? Kritische Studie zur Rechtslehre Hans Kelsens.“ (u. o., 1921.) „Staat und Recht.“ (Wiener Staatswissenschaftliche Studien. Neue Folge, I. 1922.); „Kelsens Rechtslehre. Kampfschrift wider die normative Jurisprudenz.“ (Tübingen, 1923.)

⁵⁶ Kelsens Rechtslehre etc. 108. l.

megjelölésére, hogy hogyan folynak le a jogilag jelentős tények.⁵⁷ A jognak a funkcióját ekként teljesen azonosítja a megismerés funkciójával. Ezek után már nem lephet meg, hogy nemcsak a formális logika elemeit, hanem a transcendentális logika kategóriáit is felismerhetni véli a jogban, s hogy a jognak a processzusát, a jogalkotás és jogmegvalósulás nagy folyamatát (Rechtsverfahren) teljesen a kanti ismeretelmélet alapján, a tapasztalati megismerés logikai funkciójának a mintájára fogja fel.

Talán nem szükséges sok szót vesztegetni Sander felfogásának a cáfolására. Az kétségtelen, hogy mind a jogszabályban, mind a bírói ítéletben (I. II. 4.) van ténymegállapítás, jogi mesterszóval szólva: *tényálladékmegállapítás*. Mondottuk, hogy a jogszabály hipotetikus ítélet, valamely tényálladék reális megvalósulásához mint feltételhez fűzi hozzá a jogi következményt: ha van *A*, legyen *B*. A bírói ítélet pedig nem is feltételesen, hanem asszertorikusan állapítja meg, hogy: minthogy van *A*, legyen *B*. Sander azonban nem veszi észre, hogy ez a tényálladékmegállapítás csak egyik, — még pedig alárendeltebb — része a jogszabálynak. Nem annyira a feltétel, mint a hozzája fűzött jogi következmény, nem annyira a ténymegállapítás, mint a hozzája fűzött parancs a fontos. Sander maga is jól látja, hogy „a jogrend feladata és funkciója az, hogy bizonyos reális magatartásokhoz meghatározott következményeket fűzzön.”⁵⁸ Téved azonban, midőn azt hiszi, hogy ezek a jogi *következmények* csupán bizonyos *jövőbeli történések megjövendölései*.⁵⁹

A jogszabályok *normatív* jellegének a megállapítása, amivel szorosan összefügg, hogy — amint arra fentebb reámutattunk (I. 6.) — a logikum a jogban csak másodlagos, eszközi jelentőséggel bír a jognak alogikus forrásokból fakadó céljai mellett, elegendő a Sander-féle felfogás cáfolatára. A jogban kétségtelenül van logikum, de a jog nem kizárólag logikai funkció, megismerés, ténymegállapítás.

⁵⁷ Kelsens Rechtslehre etc. 132. l.

⁵⁸ I. m., 133. l.: „... Aufgabe und Funktion der Rechtsordnung (besteht) überall darin..., an gewisse reale Verhaltensweisen bestimmte *Folgen* zu knüpfen ...“

⁵⁹ I. m., 133. l.: „... Voraussagen über künftiges Geschehen, über künftige rechtserhebliche Tatsachen... Aussagen über *mögliche* künftige Tatbestände... Die Urteile des Rechtes konstituieren also eine *Erfahrung*.“

II. *A logikum a jogalkalmazásban.*

1. A logikumnak a jogszabályok rendszerében játszott szerepét vizsgálva arra az eredményre jutottunk, hogy bármilyen nagy legyen is ez a szerep, mégis csak másodlagos és csupán eszközi jelentőségű a jog alogikus tényezőinek a szerepe mellett. A logikum nem határozhatja meg a jog céljait, hanem csak könnyebbé és egyszerűbbé teszi a célok elérését, a jog érvényesülését.

Amidőn azonban a jogban rejlő logikumról azt mondtuk, hogy az a jogalkalmazás célját szolgálja, már eleve valószínűsítettük, hogy a *jogalkalmazás* területén bizonyára elsőrendűen fontos szerep vár a logikai munkára.

A jogrendszerben fellelhető logikai elemek vizsgálata után immár annak a szerepnek a vizsgálatára térve át, amelyet a logikum a *jogalkalmazás* terén játszik, legyen szabad ezért alább következő vizsgálódásunk eredményét előrebocsátva megállapítani, hogy a jogalkalmazás, ha nem is kizárólag, de elsősorban mégis logikai funkciókat jelent. Az az eredmény, amelyre a *jogalkalmazás* kérdésének a vizsgálatánál jutni fogunk, tehát éppen a fordítottja annak, amire előbb, a *jogrendszer* vizsgálatánál jutottunk. Amíg a jogrendszerben a logikum csak másodlagos, eszközi jelentőséggel bír, a jog alogikus forrásból fakadó céljainak a megvalósításánál, addig a jogalkalmazás funkciója elsősorban logikai művelet, ha másodsorban kiegészítőleg alogikus jellegű funkciók járulnak is hozzája.

2. A szakirodalomban e körül a kérdés körül igen élénk vita fejlődött ki; a jogalkalmazás mivoltának különösen két homlokegyenest ellenkező felfogása az, amelyekről röviden meg kell emlékezni.

Az egyik a régi, ú. n. *szillogizmus*-elmélet, amely a jogalkalmazásban, s így kiváltképen a bírói működésben is, nem lát egyebet, mint logikai tevékenységet, szubszummációt, szillogizmusalkotást. E szerint a bíró a konkrét esethez mint alsó tételhez (propositio minor) megkeresi a jogban a felső tételt (propositio maior) s ebből a két premiszszából levonja ítéletében a zárótételt, a konkluziót. S ha nem találna a jogban a felmerült konkrét esetnek megfelelő olyan „felső tételt“, amely alá az esetet szubszummálhatná, akkor is csupán logikai műveleteket kell e szerint a felfogás szerint elvégeznie, hogy végül mégis eredményhez jusson. Ismereteseek a jogi hermeneutikának azok a szabályai, amelyek az interpretatio extensiva, az analogia legis vagy az analogia iuris útján a hiányzó törvényhely

helyett állítólag minden esetben fellelhetővé teszik azt a szabályt, amely alá azután, mint a szillogizmus felső tétele alá, a konkrét eset szubszummálható lesz. S ha e közben a jogalkalmazónak a *ratio legis*-re, vagy akár a *ratio iuris*-ra — (valamely hasonló esetről rendelkező törvényhelyre vagy akár a jog végső alapelveire) — kell is visszamennie, ezekhez pusztán logikai, kognitív tevékenység útján állítólag mindenkor eljuthat s azután az így nyert *propositio maior*-ból kiindulva ugyancsak pusztán logikai tevékenység, szillogizmus-alkotás útján eljuthat a konklúzióhoz, az ítélethez is. A *szillogizmus elmélet* társul tehát a *jog logikai kiterjedési képességét* valló felfogással, — amelyről fentebb már volt szó (I. 3.) —, hogy azután a jogalkalmazás funkciójának tisztára logikai jellegét taníthassa.

Az ellentétes elmélet a *szabadjogi* mozgalom felfogása. E szerint a jogalkalmazó, és így a bíró is, nem pusztán logikai funkciókat végez, hanem feladata mindenekfelett az, hogy a konkrét eset számára, annak összes egyéni körülményeit figyelembevéve, a társadalmi érdek, a célszerűség vagy az erkölcsi felfogás szerint *helyes döntést* megtalálja. A jogalkalmazónak ehhez természetesen elsősorban önálló értékelő és akarati funkciókat kell végeznie. Szívesen hivatkozik ez az elmélet a pragmatista és voluntarisztikus filozófiából kisarjadzó azon felfogásra, hogy az értelmi funkcióknak általában csak alárendelt szerepe lévén az akarati funkciók mellett, a jogalkalmazónál is elsősorban az igazságos döntés akarása a fontos, és csak másodrendű kérdés ennek a döntésnek a logikai indokolása. Hivatkozni szoktak *Bartolus* példájára is, akiről a hagyomány azt tartja, hogy először elkészítette döntéseit, s csak azután kerestette meg hozzá barátjával, *Tigrinius*-szal a megfelelő törvényhelyeket.⁶⁰ S mivel a jog a szabadjogi iskola felfogása szerint mindig *hészagos*, s fogalmai sohasem egészen határozottak,

⁶⁰ *Gnaeus Flavius*: Der Kampf um die Rechtswissenschaft. Heidelberg, 1906, 21. l. — V. ö. *Geny*: Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif. Paris, 1899, 489. l.: „Je fais appel à l'expérience de tous ceux, qui ont réfléchi aux problèmes du droit positif, pour affirmer que, dans nombres de ces problèmes, la solution juste est acquise par *sentiment instinctif* plus que par raisonnement.“ — Továbbá *J. Kohler*: Die schöpferische Kraft der Jurisprudenz. (Jherings Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen röm. u. deutschen Privatrechts. XXV. N. F. XIII.) 265. l.: „Dass aber eine gute Entscheidung mit schlechten Gründen immer noch einer schlechten Entscheidung mit guten Gründen vorzuziehen ist, versteht sich... von selbst...“

azért az egyes esetek eldöntésénél már ennek folytán is mindig óriási szerep jut a jogalkalmazó önálló értékelő, erkölcsi és akarati funkcióinak. Nem a formális logikai törvényt magyarázatból, hanem azon régi mondás szerint, hogy *iurisprudentia est omnium rerum humanarum et divinarum scientia* kell a helyes döntés szabályait megtalálnia a bírónak, akinek az ítélete sohasem tekinthető tehát egyszerű logikai szillogizmus konklúziójának.⁶¹

3. Az ismertetett ellentétes felfogásokkal szemben meg kell állapítanunk, hogy *a jogalkalmazás elsősorban minden esetben szubszumciót, szillogizmus alkotást jelent.* A bírói ítélet — amely a jogalkalmazás legtípusosabb esete gyanánt tekinthető — mindig egy logikai következtetés, szillogizmus, konklúziója gyanánt jelentkezik. Például:

Propositio maior: a büntetőtörvény szerint az, aki a lopás vétségét követi el, egy évig terjedhető fogházzal büntetettetik. (Btk. 339. §.)

Propositio minor: Kis Péter a lopás vétségét követte el.

Konklúzió a bírói ítélet: Kis Péter egy évig terjedhető fogházzal büntetettetik.

Vagy egy magánjogi példa:

Propositio maior: a sajátkezüleg írt és aláírt végrendelet érvényességéhez még két tanu aláírása is szükséges.

Propositio minor: Nagy Pál végrendeletén a két tanu aláírása hiányzik.

Konklúzió a bírói ítélet: Nagy Pál végrendelete nem érvényes.

A felhozott két példa azonban figyelmeztet már valamire. Amíg az utóbbi szillogizmusból a logikai konklúzióban szinte teljesen készen lép elibénk a bírói ítélet, addig az első szillogizmus konklúziója, hogy t. i. „Kis Péter egy évig terjedhető fogházzal büntetettetik“, nyilvánvalóan csupán a *keretét* adja meg a bírói ítéletének. A bírónak határozottan meg kell mondania, hogy milyen

⁶¹ A jogalkalmazás kérdéséről és a szabadjogi iskola felfogásáról részletesebben szól „Bevezetés a jogfilozófiába“ c. munkám (233—246. ll.). — A szabadjogi irány legnevezetesebb irodalmi képviselői gyanánt a következő munkákat sorolhatjuk fel: *Geny*: Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif. Paris, 1899.; *Ehrlich*: Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft. Leipzig, 1903.; *Gnaeus Flavius* (H. Kantorowicz): Der Kampf um die Rechtswissenschaft. Heidelberg, 1906.

hosszú tartamú legyen Kis Péter fogházbüntetése; az egy naptól egy évig terjedhető különböző büntetések közül ki kell tehát választania azt, amelyet megfelelőnek tart. S ennél a *választásnál* a bíró már nem logikai funkciót és szorosan véve már nem is jogalkalmazási funkciót végez, hanem önálló, teremtő tevékenységet. A törvény legfeljebb csak azt mondja meg neki, hogy az enyhítő vagy súlyosbító körülmények tekintetbevételével szabja ki a büntetést. De hogy mi az enyhítő és mi a súlyosbító, és hogy mindez *milyen mértékben* az, azt a törvény már nem mondja meg. A konkrét eset összes individuális sajátosságainak a figyelembevételével önálló erkölcsi megítélés alapján kell választania a törvény által nyújtott számtalan lehetőség közül. Látjuk tehát, hogy a jogalkalmazásnak ebben az esetben logikai művelet, szillogizmus útján csupán a bírói ítélet *kereteit* kapjuk meg, s hogy ennek a keretnek a kitöltésénél — *mintegy a jogalkotási processzus folytatásaként* — a bíró önálló, teremtő tevékenységet, *nem* logikai, hanem értékelő, erkölcsi és akarat funkciókat végez.

A felhozott példa alapján ne gondoljuk azonban, hogy ez csak a büntetőjog területén van így. Bőven található példákat erre a magánjog terén is. Magánjogi szabály például, hogy a *jó erkölcsökbe* ütköző jogügylet semmis. Logikai következtetés útján ebből azonban csupán az a konklúzió nyerhető a bírói ítélet részére, hogy *ha* a konkrét esetben szóbanforgó ügylet a jó erkölcsökbe ütközik, akkor az semmis. A szillogizmus tehát ismét csak a bírói ítélet *keretét* szolgáltatja. De hogy a konkrét esetben szóbanforgó ügylet, például a meztelen test pénzért való mutogatására irányuló szerződés, vagy az örökhagyó férjnek az az intézkedése, hogy özvegyét az újbóli férjhezmeneteltől eltiltja, valóban a jó erkölcsökbe ütközik-e, azt már önálló erkölcsi megítélés alapján kell eldöntenie a bírónak. Ebben az esetben is mintegy a jogalkotási processzus továbbfolytatását láthatjuk a bíró tevékenységében. A törvény határozatlan, ú. n. kauesuk-fogalmait az ő erkölcsi megítélése tölti ki határozott tartalommal.⁶²

⁶² V. ö. F. Mallieux: L'expérience des juriconsultes. (Revue de métaphysique et de morale. XV. 1907.) 793. l.: „Sans la conscience morale, sans la perception vive des besoins sociaux, il n'est pas de ressource pour l'interprète. Quand la lettre d'une loi lui offre le choix entre dix solutions différentes, s'il en écarte neuf, c'est que, d'instinct, guidé par des aspirations morales, il a choisi.” Továbbá ugyancsak Mallieux: La méthode des juriconsultes. (U. o., 421—469. ll.)

A jogrendszer logikai szerkezetének a vizsgálatánál láttuk már, hogy az egyes jogrendszerek igen különböző mértékben alkalmazhatnak ilyen határozatlan fogalmakat. Ez azt jelenti, hogy az egyes jogrendszerek igen különböző mértékben engedhetnek teret a szabad bírói mérlegelés érvényesülésének. De még ott is, ahol, mint a modern jogrendszerekben általában, a bírói szabad mérlegelés számára *igen tág tér nyílik*, elsősorban logikai funkciónak kell a jogalkalmazást tekintenünk. A *jogalkalmazás*, éppen amennyiben specifikusan jogalkalmazás, vagyis absztrakt szabályoknak a konkrét élet realitáiban való megvalósítása, *alapjában véve szillogizmusalkotások sorából áll*. Az önálló bírói mérlegelés lehetőségét és határait szillogizmusok alapján nyerjük. Kétségtelen, hogy a jogalkalmazó sokszor igen széles körben *nem* logikai, hanem értékelő, erkölcsi és akaratifunkciókat is végezhet. Azonban ne feledjük el, hogy ezeket is csupán logikai funkciói alapján és *kiegészítésként* végezheti, és hogy ekkor, ebben az önálló teremtő tevékenységében már nem is specifikus jogalkalmazást, hanem mintegy a jogalkotás folytatását végzi. *Trendelenburg* mondása, hogy a *definíció* és a *terminus medius* erejénél fogva csapódik be a börtönajtó és sujt le a hóhér bárdja, minden korok jogrendszerére nézve igaz marad.

Másrészt azonban megállapíthatjuk azt is, hogy még abban a jogrendszerben is, amely egyáltalában *nem akarna helyet adni a szabad bírói mérlegelés számára*, a jogalkalmazás nem merül ki teljesen a szillogizmusalkotások logikai funkciójában. Akármilyen szabatos a definíció, akármilyen határozott és éles a jogi fogalom, az absztrakt szabály és a konkrét eset között olyan távolság van, amelyet nem lehet átlépni anélkül, hogy az absztrakt szabályt bizonyos tekintetben ne a konkrét eset szerint értelmezzük, a konkrét esetet pedig bizonyos mértékben ne az absztrakt szabály szempontjából fogjuk fel, egyszóval anélkül, hogy mind a *propositio maiort*, mind a *propositio minort* bizonyos mértékben ne formáljuk, ne alakítsuk. Nem mindenben változatlan logikai értelmek összekapcsolásáról van tehát a jogalkalmazás szillogizmusaiiban szó, hanem legalább bizonyos mértékben alakítható materiáról. Különösen a *propositio minor* az, amely nem áll készen és változatlan formában a jogalkalmazó rendelkezésére, hanem amelyet a konkrét eset faktumából magának kell megalkotnia. S bár a *propositio minornak* a konkrét eset tényeiből való ezen kialakítása elsősorban

szintén logikai műveletek, különösen a konkrét eset logikai analízise segítségével történik, mégis kétségtelen, hogy a *terminus medius*nak a valóság tényeiből való kiáramozása nemcsak logikai funkciókat igényel.

A jogalkalmazás szillogizmusának felső tételét, a *propositio maiort* sem mindig olyan egyszerű dolog megtalálni. Még az az elmélet is, amely a jogalkalmazásban pusztán logikai funkciót lát, elismeri a *logikai interpretatio* szükségességét. Ez a jogmagyarázat lehet *kiterjesztő* vagy *megszorító*. (*Interpretatio extensiva — restrictiva*.) Ámde amidőn valamely jogszabálynak az értelmét kiterjesztő vagy megszorító értelemben magyaráztuk, kétségtelen, hogy *alakítottunk* valamit rajta, abból a célból, hogy *propositio maiorként* való felhasználásra alkalmassá tegyük. Igen ám, de mikor alkalmazzuk a kiterjesztő és mikor a megszorító magyarázatot? Ez már nem logikai kérdés. Azt szokták mondani, hogy az *általános* jellegű szabályokat kiterjesztőleg, a *kivételes* jellegűeket megszorítólag kell magyarázni. Ez azonban nem sokat mond, mert hiszen általános jellegűeknek éppen azokat a szabályokat fogjuk tekinteni, amelyeket kiterjesztő értelemben, kivételes jellegűeknek pedig azokat, amelyeket megszorítólag *akarunk* magyarázni. Az a megállapítás, hogy valamely szabály általános jellegű, már kiterjesztő értelemben való felfogása azon szabály tartalmának, az a megállapítás pedig, hogy valamely szabály kivételes jellegű, már azon szabály megszorító értelemben való magyarázatát jelenti. Ezen semmitmondó útbaigazítás helyett nézetem szerint inkább abból kell kiindulni, hogy az *interpretatio extensiva*, vagy az *interpretatio restrictiva* közötti választás kérdésében két eset lehetséges: *vagy* maga a törvény útmutatást ad a bírónak arra nézve, hogy a két ellentétes irányú magyarázat közül melyiket alkalmazza, *vagy* nem. Az előbbi esetben a bíró a jog felhatalmazása alapján terjeszti ki vagy szorítja meg a jogszabály logikai értelmét; ekkor tehát a jog felhatalmazása alapján végez nem egészen logikai jellegű, hanem már a jogot továbbfejlesztő, *kiegészítő* munkát, éppúgy, mint a kaucukfogalmak esetében. Az utóbbi esetben pedig, amidőn a jogban semmi útbaigazítást nem talál arra nézve, hogy a jogszabály tartalmát kiterjesztő vagy megszorító értelemben alakítsa, a saját legjobb belátása, erkölcsi mérlegelése vagy jogérzete, egyszerűen önálló döntése alapján fog a két ellentétes lehetőség között választani. Itt tehát még sokkal nagyobb mértékben fog

a jogot kiegészítő önálló tevékenységet kifejtteni, mint az előbbi esetben.

Mindaz, amit az interpretatio extensiváról és az interpretatio restrictiváról elmondottam, még sokkal fokozottabb mértékben áll egyrészt az *analogia legis*-re és az *analogia iuris*-ra, másrészt az *argumentum a contrario*-ra vonatkozóan. Mindott, ahol *analogia* útján — valamely hasonló eset felhasználásával vagy a jog végső alapelveire való hivatkozással — keresem a megfelelő *propositio* maiort, *logikailag* éppenúgy lehetséges volna az *argumentum a contrario* útján az ellenkező döntés is. A logika két ellentétes hatású eszközt ad a jogalkalmazó kezébe: az *analogiát*, amely a törvényes intézkedések érvényét kiterjeszteni akarja, s az *argumentum a contrario*-t, amely azt megszorítani törekszik. Akkor, amidőn a bíró e két ellentétes hatású logikai eszköz között választ, — különösen ha ezt nem valamely különös törvényes utasítás alapján, hanem önállóan teszi, — már kétségtelenül *nem logikai* funkciót, hanem a kérdés minden vonatkozását mérlegelő, erkölcsi vagy célszerűségi megfontolások talajából felfakadt állásfoglalást végez.

Az a futólagos pillantás, amelyet a hagyományos hermeneutica legnevezetesebb segédeszközeire előbbi fejtegetéseink során vetettünk, meg kell hogy győzzön arról, hogy még az ú. n. logikai jogmagyarázat eszközei sem pusztán logikai funkciókat jelentenek. Már az ú. n. logikai jogmagyarázat során is lépten-nyomon a jogalkalmazónak a jogot kiegészítő s bizonyos mértékben továbbfejlesztő működésével találkozunk. A maga teljes tarthatatlanságában tűnik fel ezek után a jog logikai expanzív erejéről vallott felfogás is, amely a hagyományos logikai jogmagyarázattan mélyén rejlik. Nem beszélhetünk a jog expanzív erejéről ottan, ahol a jogalkalmazónak nem is logikai forrásokból fakadó jogot kiegészítő tevékenységét találjuk.

Az elmondottak alapján leszögezhetjük a jogalkalmazás kérdésében szemközt álló két ellentétes elmélettel szemben álláspontunkat.

Teljes mértékben igaza van a szillogizmus-elméletnek abban, hogy a jogalkalmazás funkciója alapjában véve szillogizmus-alkotás, tehát elsősorban logikai funkció. Téved azonban ez az elmélet akkor, ha azt állítja, hogy a jogalkalmazás kizárólag logikai funkció; és különösen akkor, ha a jog logikai kiterjedési képességéről beszél.

Kétségtelen az is, — és ebben a szabadjogi elméle-

teknek van igazuk, — hogy a jogalkalmazó funkciója nemcsak logikai funkció. A jogalkalmazó a szillogizmus-alkotás által nyert kereteken belül önálló értékelő, erkölcsi és akarati funkciókkal a jogalkotást mintegy tovább viszi, kiegészíti. Különösen akkor, ha a tételes jog ezt neki megengedi. De még a legszigorúbb jog mellett is végez a jogalkalmazó a logikai funkció mellett más funkciót is. Hiszen amint láttuk, még az ú. n. *logikai interpretáció* is nemcsak logikai művelet. Téved azonban a szabadjogi elmélet, ha a bíró *nem logikai* funkcióit a *logikai* funkciók elé helyezi. Mert, amint azt előre bocsátottam, a jogalkalmazás elsősorban logikai művelet, ha másodsorban kiegészítőleg másfajta funkciók csatlakoznak is ehhez.

4. A jogalkalmazás kérdését vizsgálva, eddig csupán a *szubszumció* műveletét tartottuk szem előtt és figyelmen kívül hagytuk a jogalkalmazásnak egy igen fontos mozzanatát, a *bizonyítás* kérdését. Azt mondtuk, hogy a jogalkalmazó a konkrét eset tényeit az absztrakt jogszabály alá szubszummálja. Hogy azonban ezt megtehesse, először is meg kell állapítania a konkrét eset *tényeit*. Ez-a ténymegállapítás a bírói jogalkalmazás rendjén *bizonyítás* útján történik. „A bizonyítás általában *következtetés* ismert tényekből ismeretlen tényekre...”, minden bizonyítás következtetési művelet, szillogizmus.”⁶³ Mint-hogy ekként a bizonyítás kérdésénél is elsősorban *logikai következtetéseket* kell a jogalkalmazónak végeznie, a bizonyítás kérdésének a tekintetbevétele csak megerősíti az eddig elmondottakat a logikumnak a jogalkalmazás területén játszott elsőrendű szerepére vonatkozólag. Különösen nagy szerep jut a logikai következtetéseknek az *indiciumok* által való bizonyításban, amelyet a *hipotézisek* logikai törvényei szerint ítélnünk meg.

III. A logikum a jogtudományban.

1. Hátra van még, hogy azt a szerepet vizsgáljuk, amelyet a logikum a *jogtudományban* játszik.

Ennek a problémának a megoldásánál elsősorban a tételes jogtudomány mivoltával kell tisztába jönnünk. Ismeretes, hogy a múlt század közepén még azt is két-

⁶³ Dr. Magyary Géza: Magyar polgári perjog. 2. kiadás. Budapest, 1924, 391. 1.

ségbevonták, hogy a tételes jogtudomány a szó valódi értelmében vett tudomány volna.⁶⁴ Kirchmann híres mondanása, hogy: „Drei berichtigende Worte des Gesetzgebers und ganze Bibliotheken werden zur Makulatur“,⁶⁵ alkalmasnak látszott arra, hogy megingassa a hitet a juriszprudencia komoly tudomány jellegében. A jelen század első évtizedében kifejlődött „szabadjogi mozgalom“ — amelyről a jogalkalmazás kérdésénél már megemlékeztünk — ugyanesak nem becsüli a dogmatikus jogtudományt sokra. Ez az irány a dogmatikus jogtudomány („Buchstabenjurisprudenz“, „Begriffsjurisprudenz“) értéktelenségét tanítja⁶⁶ s felfogása szerint csupán akkor válhatik a tételes jogtudomány igazi tudománnyá, ha tekintetét a jogi szabályozás alapját képező társadalmi életviszonyok felé fordítva megtelik szociológiai tartalommal. (Soziologische Jurisprudenz.)⁶⁷

Messze vezetne, ha ezekkel a felfogásokkal részletesen foglalkozni akarnánk. Meg kell elégednünk azzal, hogy megállapítsuk, hogy ma már — különösen a *szellem-tudományok* jelentőségének a felismerése óta — a juriszprudencia tudomány jellegét kétségbe nem vonhatjuk. Kétségtelen továbbá az is, hogy a juriszprudencia *nem valóságtudomány*, hanem *normatív tudomány*. Feladata nem a jogi szabályozás alapját képező életviszonyok feltárása, hanem magának a jogi szabályozásnak, a tételes jogszabályok tartalmának a feldolgozása és rendszerbefoglalása. Valóságtudományi megállapítások csupán kiindulópontját képezik a juriszprudenciának, amennyiben t. i. minden tételes jogtudomány abból a szociológiai ténymegállapításból indul ki, hogy az általa kifejtendő tételes jogrendszer valamely helyen és időben a valóságban érvényesül. Ezen ténymegállapítás után azonban a tételes jogtudomány tekintete elfordul a valóságtól, s most már csupán az érvényes jogszabályoknak a *tartalma* érdekli. Törekvése a jogszabályok normatív előírásainak az *értelmét* helyesen megállapítani, s a jogi előírások szinte

⁶⁴ Különösen Kirchmann: „Über die Wertlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft.“ 1848.

⁶⁵ I. m., 17. l.

⁶⁶ V. ö. pl. Ernst Fuchs: Die Gemeinschaftlichkeit der konstruktiven Jurisprudenz. Karlsruhe, 1909.

⁶⁷ Újabbán Max Salomon is csak azáltal véli a juriszprudencia tudományjellegét megvédelmezhetni, hogy nem a változó *jogi normák* tudományának, hanem a *jogi problémák* tudományának tekinti a juriszprudenciát. (M. Salomon: Grundlegung zur Rechtsphilosophie. Berlin-Leipzig, 1919, 29. l., 69. s köv. ll.)

áttekinthetetlenül nagy tömegét könnyen áttekinthető logikus rendszerbe foglalni. A juriszprudencia, amely valamely nemzetnek bizonyos helyen és időben érvényes jogszabályait fejt ki, egyrészt tehát éppen olyan individualizáló idiografikus tudomány, mint a történelem; megtalálható benne a hely- és időszerinti meghatározottság, ez a karakterisztikus históriai jellemzővonás is. Másrészt azonban a tételes jogtudomány nem a valóságban végbemenő változásokat, egyszeri okozatos folyamatokat mutat be, mint a történelem, hanem pusztán eszmei léttel bíró szabálytartalmakat fejt ki; az okozatos változás, a tények világa nem érdekli; valamely történeti időpontban megmerevítettnek, változatlanoknak tekinti azt a jogrendszert, amelynek gondolati tartalmát a maga individualis mivoltában bemutatja, amelynek tartalmi rendelkezéseit *szisztematikusan* kifejti.⁶⁸

Az elmondottakból kiviláglik, hogy milyen nagy szerepet játszik a logikum a jogtudományban. Mert ha minden tudományban s így a valóságtudományokban is, fontos a logikum, akkor kétszeresen fontos abban a tételes jogtudományban, amelynek célja gondolattartalmak logikai megértése s logikus rendszerbe foglalása. A szisztematizáló juriszprudencia tudományos célja, a rendszerbe foglalás, sajátosan *logikai cél*. S azok az eszközök, amelyekkel ezt a célt elérni igyekszik, *logikai eszközök*. Ezeknek az eszközöknek a részletes ismertetését azonban e helyütt nem kísérelhetjük meg, mert hiszen az a *tételes jogtudományok egész módszertanának* a kifejtését jelentené.

2. Legyen szabad röviden azonban megjegyezni, hogy azok a logikai eszközök, amelyeket a juriszprudencia a joganyag feldolgozásánál használni szokott, általában véve ugyanazok, amelyeket a maga akaratának logikai formákban való kifejezésrejtuttatásánál a jog is alkalmazhat. Mondottuk, hogy a logikum a jogban általában az egyszerűsítésnek ugyanazt a szerepét játssza, mint az egyszerűsítő eljárások a tudományban. (I. 6.) A logikum ekként tulajdonképen a tudomány szempontját képviseli a jogban. S ha a jogban elsődleges jelentőséggel a gyakorlati célok bírnak is, ha a jogszabály nem a teoretikus

⁶⁸ V. ö. „Bevezetés a jogfilozófiába“ c. munkám 39—46. ll.; továbbá „A történettudomány s a társadalom-, állam- és jogtudomány viszonyáról“ c. értekezésem (Gróf Klebelsberg Kuno-Emlékkönyv. Budapest, 1925.) 10. l.; s Dékány I. „A Történettudomány Módszertana“ c. könyvéről írt bírálatom (Athenaeum, 1926.) 82. l.

megismerés célját, hanem mint parancs az akaratét szolgálja is⁶⁹ (I. 6.), a jogban rejlő logikum a jog akaratí tartalmának a kifejezését, a megismerhetését — és ennyiben mégis a *megismerés* céljait szolgálja. A jogban rejlő logikumnak tehát ebből a szempontból teljesen azonos a szerepe a juriszprudencia szerepével. A jogban alkalmazásba került logikai eszközök tulajdonképpen a tudomány szempontjainak a belenyúlását jelentik a jog gyakorlati világába. Csak természetes ezért, hogy ugyanezek a logikai eszközök alkalmazhatók lesznek a jogtudományban is. Mindazt, amit a jog jogi fogalomalkotásáról, vagy jogi konstrukcióiról elmondhattunk, elmondhatni tehát a jogtudomány jogi fogalomalkotásáról és jogi konstrukcióiról is. *A logikum szempontjából jog és jogtudomány között nem lényegbeli, hanem legfeljebb fokozati különbség van.*

Ebben az összefüggésben is meggyőződhetünk tehát arról, hogy mennyire nincsen igaza annak a *Kelsen*-féle felfogásnak, amely a logikum szempontjából azt az éles különbséget látja a jog és a jogtudomány között, hogy a *jog* még teljesen alogikus valami, s csupán a *jogtudomány* az, ahol a logikum érvényesül. (I. 7.)

A helyes felfogás *Lask* felfogása, aki csupán fokozati különbséget lát a jognak és a jogtudománynak a fogalomalkotása között, és aki helyesen utal arra is, hogy a jogtudomány eredményei nem egyszer kodifikált joggá válnak.⁷⁰ Amilyen kétségtelen ez az utóbbi megállapítás, hogy t. i. általában, de különösen a jelenkor tudományos törvényelőkészítése mellett, a jogtudomány munkája kodifikált joggá válhat, éppolyan kétségtelen az is, hogy *a jogtudománynak az a munkája*, amely a már megalkotott jogszabályok anyagának a feldolgozását célozza, *csupán folytatása azoknak a logikai műveleteknek, amelye-*

⁶⁹ Jól mondja már *Seneca* a törvényről: „Jubeat non disputet... non disco sed pareo.“ (Ep. 94.)

⁷⁰ *Lask* i. m. 35. l.: „Das Recht selbst nimmt bereits eine weitgehende Auseinandersetzung zwischen sich und der ausserrechtlichen Wirklichkeit vor und bildet Begriffe von so hoher technischer Vollenendung, dass sie sich oft nur dem Grade nach von denen der Wissenschaft unterscheiden und der wissenschaftlichen Bearbeitung zuweilen nichts anderes als die blosse Fortsetzung des vom Gesetz begonnenen Formungsprozesses übrig lassen. Sind doch auch umgekehrt zu allen Zeiten Ergebnisse der Wissenschaft zu kodifiziertem Recht geworden. Alle bisherigen Versuche einer juristischen Methodenlehre... haben diesen im Recht selbst steckenden begriffsbildenden Geist anerkannt und deshalb häufig zwischen einer Logik des Rechts und einer Logik der Rechtswissenschaft nicht einmal terminologisch einen Unterschied gemacht.“

ket a jogalkotónak is már alkalmaznia kellett akkor, amidőn akarátát logikai formákban kifejezésre juttatta.

3. Egy nagy különbség azonban mindenesetre van a logikumnak egyrészt a jogban, másrészt a jogtudományban játszott szerepe között. A jogban, amint láttuk, a logikum csak másodlagos, eszközi jelentőséggel bír az elsődleges jelentőséggel bíró alogikus, akarati elemek mellett. A jogtudomány a jognak ezen az alogikus akarati tartalmán nem változtathat, ahhoz kötve van, azonban szabad és nincs megkötve az ezen akarati tartalom kifejezésére alkalmas logikai eszközök megválogatásában. Amíg tehát a jogalkotásban elsődleges jelentőség jut a jog alogikus forrásokból táplálkozó céljainak, akarati tartalmának, addig a jogtudomány éppen ezen akarati tartalom tekintetében tökéletes passzívításra van szorítva. A jog céljai, a jogalkotó akarata, a tételes jogtudomány számára olyan korlát, amelyen mindig belül kell maradnia; a jogtudomány terén tehát egyáltalában szóhoz sem juthatnak alogikus funkciók: a jurisprudenciának mindenben a törvény helyesen felfogott értelmét kell kifejtienie, mint dogmatikus tudománynak nem szabad attól egy hajszálnyira sem eltérnie. A jogalkalmazót felhatalmazhatja a jog arra, hogy nem logikai, de önálló értékelő, erkölcsi és akarati funkciókat végezzen ott, ahol ezt az absztrakt szabálynak a konkrét esetre való alkalmazása szükségessé teszi. A jogtudomány azonban közvetlenül nem a konkrét esetek eldöntésére van rendelve; nem jogalkalmazási szillogizmusok alkotása a feladata; hanem az absztrakt szabályok, a *propositio maior*-ok körében kell maradnia. A jurisprudentia egyedüli célja tehát a jog akarati tartalmának *logikai feldolgozása*.

„A jurisprudentia — mondja *Somló Bódog* — mindig csak a jog követelménytartalmához (Forderungsgehalt) van kötve, de tetszése szerint alkalmazhat új szavakat vagy alkothat új fogalmakat, ha jónak látja, ezen követelménytartalom tökéletesebb kifejezésére, az adott jogtételeket és fogalmakat részeikre bonthatja s új fogalmakat alkothat belőlük, s ezeknek a segítségével a követelménytartalmat új jogtételekbe öntheti át s ezeket ismét valamely tetszőleges rendszerbe foglalhatja.”⁷¹ Alkalmazhat ú. n. jogi fikciókat ott, ahol a jog ilyeneket nem alkalmaz s kifejezheti magát fikciók nélkül is, ha úgy látja,

⁷¹ Juristische Grundlehre, 17. 1.

hogy a jog fikcióinak a feloldása egyszerűbb és célravezetőbb.⁷² Fentebb megjegyeztük már, hogy a jogszabályok tartalmának rendszerbefoglalása sem jelenti azt, hogy a jogtudomány a jogszabályok közti sokszoros összefüggéseket a maguk teljességében felderíti, hanem hogy szerepe és feladata főként abban áll, hogy a maga, elsősorban a jogalkalmazás szükségletei után igazodó szempontja szerint bevilágítsa és rendezze a jog szabályanyagát, amiközben természetesen, hogy a jog sokszoros belső összefüggései közül a maga szempontjai szerint egyes összefüggéscsoportokat izolál. (I. 3.) Amennyire kötve van tehát a juriszprudencia a jog akarati tartalmához, annyira szabad aránylag ezen akarati tartalom logikai eszközökkel való feldolgozásánál.

4. Kétségtelen, hogy a juriszprudencia *közvetlenül* a megismerés célját szolgálja: meg akarja érteni a jogszabályok tartalmát s fel akarja deríteni a jogrendszer normáinak logikai összefüggéseit, meg akar ismertetni a jog szabályanyagával. Kétségtelen azonban az is, hogy azért akar megismertetni a jog előírásaival, hogy a jog ismerete alapján lehetséges legyen a jogalkalmazás. *Közvetve* tehát a juriszprudencia — éppúgy mint a jogban rejlő logikum — a jogalkalmazás gyakorlati célját szolgálja. Juriszprudencia és jogalkalmazás bizonyos fokig párhuzamos utakon halad. A jogalkalmazási szillogizmusok számára a juriszprudencia készíti elő a *propositio maior*-ok anyagát; a jogszabályok tömegének olyan rendszerezésére törekszik, amely mellett — bármely konkrét eset felmerülése esetén — könnyen megtalálható legyen a megfelelő „*propositio maior*“. Tovább azonban a juriszprudencia már nem megy; nem törődik a konkrét esetekkel, a bizonyítással, a *propositio minor*okkal és a konklúziókkal. Megmarad az absztrakt szabályok rendszerezésének logikai funkciójánál, s nem követeli magának a jogalkalmazó jogot kiegészítő, jogot továbbfejlesztő másodlagos funkcióját sem. S ha a jogtudomány logikai munkája kétségkívül közvetve a jogalkalmazás gyakorlati célját szolgálja is, kétségtelen az is, hogy ezt a közvetett célt is akkor fogja a legeredményesebben előmozdítani, ha minél nagyobb odaadással és melléktekinteteket nem ismerve áll a maga közvetlen céljának: a jog megismerésének és megismertetésének a szolgálatában.

⁷² U. o., 528. l.

5. Visszatekintve az elmondottakra megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált területek közül a jogtudományban játssza a logikum a legkiemelkedőbb szerepet.

A *jogrendszerben* csak másodlagos, eszközi jelentőséggel bírt az elsődleges jelentőségű nem logikai tényezők mellett.

A *jogalkalmazásban* már a logikum lesz az elsődleges fontosságú s a nem logikai funkciók csak másodlagos kiegészítő szerepet játszanak.

Végül a *jogtudományban* már kizárólag a logikai eljárások uralkodnak. A juriszprudencia a rendszerbefoglalás logikai célját logikai eszközök segítségével szolgálja.

1. The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem of the existence of a solution of the system of equations (1) for arbitrary values of the parameters α and β . It is shown that the system has a solution for arbitrary values of the parameters α and β if and only if the condition $\alpha + \beta = 1$ is satisfied. In this case the solution is unique and is given by the formula

$$x = \frac{1}{\alpha + \beta} \left(\alpha x_1 + \beta x_2 \right) \quad (2)$$

where x_1 and x_2 are the solutions of the system of equations (1) for $\alpha = 1$ and $\beta = 0$ and $\alpha = 0$ and $\beta = 1$ respectively. The second part of the paper is devoted to a study of the properties of the solution (2) for arbitrary values of the parameters α and β . It is shown that the solution (2) is a linear function of the parameters α and β and that it is a harmonic function of the parameters α and β .

The third part of the paper is devoted to a study of the properties of the solution (2) for arbitrary values of the parameters α and β . It is shown that the solution (2) is a linear function of the parameters α and β and that it is a harmonic function of the parameters α and β . The fourth part of the paper is devoted to a study of the properties of the solution (2) for arbitrary values of the parameters α and β . It is shown that the solution (2) is a linear function of the parameters α and β and that it is a harmonic function of the parameters α and β .

KURZE INHALTSÜBERSICHT. RÉSUMÉ.

Das Logische im Recht.

Von JULIUS MOÖR.

Zur Lösung des Problems muss nach Ansicht des Verfassers zwischen Recht, Rechtsanwendung und Rechtswissenschaft unterschieden und die Rolle des Logischen *im Recht*, in der *Rechtsanwendung* und in der *Rechtswissenschaft* gesondert untersucht werden.

I. Bei der Untersuchung der Rolle des Logischen im *Recht* wird das Recht als System von Normen, also als eine Summe von Gedanken, betrachtet. (Pkt. 1.) Die logische Form der rechtlichen Normen ist das *hypothetische Urteil*. (Pkt. 2.) Die Gesamtheit dieser hypothetischen Urteile schliesst sich zur logischen Einheit des *Rechtssystems* zusammen. Verfasser untersucht ausführlich die Frage, dass das Rechtssystem *ein System im logischen Sinne* ist. Die Frage der Widersprüche und der sog. Lücken im Recht, sowie die Auffassung von der logischen Geschlossenheit des Rechtes werden ebenfalls in diesem Zusammenhange behandelt, und es wird die Theorie von der logischen Expansionskraft des Rechtes widerlegt. Es wird auch die Widerlegung der Ansicht unternommen, wonach das Rechtssystem erst von der Rechtswissenschaft hergestellt werden sollte. (Pkt. 3.) Nach Untersuchung der formalen Seite des Rechts wird nun der rechtliche *Inhalt* mit Rücksicht auf das sich darin offenbarende Logische untersucht. Das Instrument, womit der rechtliche Inhalt das gesellschaftliche Leben regelt, ist logischer Natur: der *Begriff*. Im Zusammenhange mit der Frage der juristischen Begriffe wird das Problem des Rechts und der Billigkeit, sowie die konservative Rolle des Logischen im Rechte behandelt. (Pkt. 4.) Verfasser untersucht nachher die wachsende Bedeutung des Logischen im Rechte infolge der wachsenden Kompliziertheit der Lebensverhältnisse. An einigen Beispielen (das handlungsunfähige Rechtssubjekt, die juristische Person, die

sog. juristischen Fiktionen, die sog. juristischen Präsumtionen) erörtert er das Wesen *spezifisch juristischer Konstruktionen*, die als *logische Hilfsmittel* zur einfachen Regelung komplizierter und unübersichtlicher Lebensverhältnisse zu betrachten sind. (Pkt. 5.) Zusammenfassend wird nacher die Rolle des Logischen im Rechte als *sekundär* charakterisiert, das Logische ist nur ein Mittel zur Erreichung der rechtlichen Zwecke. Diese Ziele und ideale des Rechtes entspringen aber aus einer *alogischen* Quelle. (Pkt. 6.) Nach Formulierung der Ergebnisse wird zu den einseitigen Auffassungen *Kelsens*, der das Recht für etwas Alogisches betrachtet, und *Sanders*, der den Rechtsprozess in einen Erkenntnisprozess umdeuten will, polemisch Stellung genommen. (Pkt. 7.)

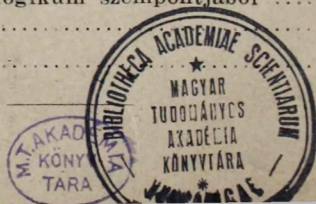
II. Bei der Untersuchung der Rolle des Logischen in der *Rechtsanwendung* wird festgestellt, dass die Rolle des Logischen in der Rechtsanwendung keine sekundäre, sondern eine primäre ist. (Pkt. 1.) Nach Gegenüberstellung der alten Syllogismus-Theorie und der modernen freirechtlichen Auffassung (Pkt. 2.), sucht Verfasser zu beweisen, dass die Rechtsanwendung in erster Linie immer eine logische Funktion ist. Die Rahmen des richterlichen Urteils sind immer durch Syllogismen zu gewinnen. Erst in zweiter Linie treten zur Ausfüllung dieser Rahmen ergänzend nichtlogische Funktionen hinzu; diese ergänzende Funktion ist aber streng genommen keine Anwendung, sondern bereits eine Weiterbildung des Rechtes. Solche ergänzenden alogischen Funktionen sind auch bei der Anwendung eines sog. strengen Rechtes zu beobachten, denn bereits die logische Interpretation des Rechtes bedeutet mehr als bloss logische Funktionen. Logisch wäre die *interpretatio extensiva* ebenso wie die *interpretatio restrictiva*, die *Analogie* ebenso wie das „*argumentum a contrario*“ möglich; die Wahl zwischen diesen verschiedenen logischen Möglichkeiten bedeutet aber — besonders wenn das Recht selbst keine diesbezügliche Verfügung enthält — eine alogische Funktion. (Pkt. 3.) Abschliessend wird noch die logische Natur der Beweisführung betrachtet. (Pkt. 4.)

III. Bei der Untersuchung der Rolle des Logischen in der *Rechtswissenschaft* dient die Feststellung der Eigenart der Jurisprudenz als Ausgangspunkt. Es wird sodann festgestellt, dass die Jurisprudenz ein *logisches Ziel* zu erreichen bestrebt ist, nämlich das Verstehen des logischen Sinnes der Rechtsinhalte und ihre systema-

tische Zusammenfassung; und sie sucht dieses logische Ziel mit den *logischen Mitteln* der juristischen Methodenlehre zu erreichen. (Pkt. 1.) Nachdem die Rechtswissenschaft einerseits mit dem Rechte (Pkt. 2., 3.) und andererseits mit der Rechtsanwendung vom Gesichtspunkte des Logischen verglichen wird (Pkt. 4.), fasst Verfasser die Ergebnisse der Untersuchung zusammen: *im Rechte* spielt das Logische eine sekundäre Rolle neben den alogischen Momenten, *in der Rechtsanwendung* spielen diese alogischen Momente die sekundäre Rolle neben dem Logischen, und *in der Rechtswissenschaft* endlich ist allein das Logische ausschlaggebend. (Pkt. 5.)

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	1
I. A logikum a jogrendszerben.	
1. A jog fogalmának alkotóelemei és a logikum	2
2. Az egyes jogszabályok: <i>hipotétikus ítéletek</i>	3
3. A jog egésze: <i>rendszer</i> . A jog logikai zártságának s logikai kiterjedési képességének elmélete. A jogtudomány teremti-e meg a jogrendszert?	6
4. A jogszabályok tartalma: <i>a jogi fogalmak</i> . A jog és az élet; az <i>aequum</i> és a <i>iustum</i> ; a logikum konzervatív szerepe a jogban	15
5. Sajátos logikai segédeszközök: <i>jogi konstrukciók</i> . (A cselekvőképtelen jogalany, jogi személy; jogi fikciók, <i>praesumptiók</i>)	19
6. A logikum szerepe a jogban <i>másodlagos</i> : csak eszköz gyakorlati célok szolgálatában	23
7. Azon két végletes álláspont bírálata, hogy a jog alogikus valami (Kelsen), vagy hogy a jog megismerés (Sander)	25
II. A logikum a jogalkalmazásban.	
1. A jogalkalmazás <i>elsősorban</i> logikai művelet	30
2. A szillogizmus-elmélet és a szabadjogi elmélet ellentétes felfogása	30
3. A helyes álláspont: a jogalkalmazás mindig szillogizmus-alkotás, de sohasem <i>csupán csak</i> szillogizmus alkotás	32
4. A bizonyítás kérdése	37
III. A logikum a jogtudományban.	
1. A juriszprudencia mivolta; célja logikai cél, eszközei logikai eszközök	37
2. A logikum szempontjából <i>jog és jogtudomány</i> között csak fokozati különbség van	39
3. A különbség: a logikum a jogban másodlagos, a jogtudományban kizárólagos szerepet játszik	41
4. A <i>jogtudomány</i> és a <i>jogalkalmazás</i> összehasonlítása a bennük érvényesülő logikum szempontjából	42
5. Összefoglalás	43
Kurze Inhaltsübersicht	45

A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtárának

kötetei a **Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál** (VIII, Múzeum-körút 6. sz. Gólyavár) rendelhetők meg. Ugyanitt rendelhetők meg folyóiratunk egyes számai.

I. kötet. **Leibniz**. Halálának kétszázadik évfordulója alkalmából Ára **3** pengő.

II. kötet. **Bognár Cecil**: *Okság és törvényszerűség a fizikában* Ára **3** pengő.

IV. kötet. **Aristoteles**: *Politika*. Ford. *Szabó Miklós*. 1924. Ára **4.50** pengő.

V. kötet. **Ottlik László**: *A társadalomtudomány filozófiája*. 1926. Ára **6.40** pengő.

Régebbi évfolyamok is kaphatók: I. évf. 7 P. II. évf. 7 P. III. évf. 6 P. IV. évf. 5 P. V. évf. 4 P. VI. évf. elfogyott. VII. évf. 4 P. VIII. évf. 4 P. IX. évf. csonka (csak a 4—6 sz.) 2 P. X. évf. 4 P. XI. évf. elfogyott. XII. évf. 4 P. — Egyes füzetek is kaphatók ugyancsak a K. M. EGYETEMI NYOMDÁNÁL.